

Úvod do RESTORATIVNÍ JUSTICE

Howard Zehr

Vydání této knihy bylo podpořeno
z prostředků programu MAJRA/KAP
Velvyslanectví Nizozemského království.

Poděkování Howarda Zehra

Mé zvláštní díky patří mnoha přátelům a kolegům, kteří mi poskytli zpětnou vazbu týkající se rukopisu této knihy. Jedná se o mé stávající i bývalé studenty a kolegy z Programu transformace konfliktu, ve kterém učím. Mezi ty, kterým chci zvláště poděkovat za jejich pozornost a připomínky, patří: Barb Toews Shenk, Jarem Sawatsky, Bonnie Price Lofton, Robert Gillette, Vernon Jantzi, Larissa Fast a Ali Gohar. I když pro mne nikdy nebylo lehké si jejich návrhy poslechnout a některé z nich jsem nebyl schopen zpracovat, tato kniha je díky nim mnohem kvalitnější.

Poděkování k českému vydání

Rádi bychom vyjádřili poděkování všem, kteří přispěli k vydání této publikace v České republice. Vážíme si vstřícnosti a podpory Howarda Zehra a vydavatelství Good Books, které souhlasilo s překladem knihy do českého jazyka a umožnilo ji zpřístupnit čtenářům v naší zemi. Naše poděkování patří také Velvyslanectví Nizozemského království v Praze, které pro vydání této publikace poskytlo finanční podporu.

Děkujeme našim kolegům, kteří nám byli při přípravě vydání této publikace nápomocni. Naše poděkování patří také Kevinovi Barrymu, který nám poskytoval cenné rady a nezištnou pomoc při překladu anglického textu.

Ke vzniku české verze publikace dále přispělo šedesát hodin práce vykonané během trestu obecně prospěšných prací.

Praha, 2003

Sdružení pro probaci a mediaci v justici

Obsah

1. Úvod	4
Proč právě tato kniha?	5
Co restorativní justice není ...	7
Restorativní justice se zabývá potřebami a úlohou zúčastněných	10
2. Restorativní principy	14
Tři pilíře restorativní justice	15
Důležité je „kdo“ a „jak“	17
Cílem restorativní justice je dát věci do pořádku	20
Pohled restorativním objektivem	23
Definice restorativní justice	25
Cíl restorativní justice	26
Klíčové otázky restorativní justice	26
Vodítka pro restorativní justici	28
3. Restorativní praxe	29
Hlavní restorativní přístupy často zahrnují zprostředkování ...	30
Rozdíl mezi modely: „kdo“ a „jak“	32
Rozdíl mezi modely dle cílů	35
Restorativní kontinuum	37
4. Zní otázka buď, anebo?	39
Odplatná justice verzus restorativní justice?	39
Trestní justice verzus restorativní justice?	40
Restorativní justice je řeka	41
APPENDIX 1	43
Základní principy restorativní justice	43
Vybrané publikace	46
O autorovi	47

Vydání této knihy bylo podpořeno z prostředků programu MATRA/KAP Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden (Královské nizozemské velvyslanectví)

Tato kniha byla vydána se svolením Good Books, vydavatelství v USA, které knihu vydalo v anglickém jazyce (Intercourse, PA, USA). Všechna práva vyhrazena.

This book has been published by special permission from Good Books, The American publisher who first published the book in English (Intercourse, PA, USA). All rights are reserved.

Copyright © 2002 Good Books

Copyright pro české vydání © 2003 Sdružení pro probaci a mediaci v justici (SPI)

Anglický originál: Little Book of Restorative Justice

Překlad: Ludmila Hasmanová a Lenka Ourědníčková

Grafická úprava a zpracování: Václav Homolka

ISBN 80-902998-1-4

Předmluva

„All of my relations“ neboli „všechny mé vztahy“ či „všichni jsme spřízněni“. Těchto pár slov zazní vždy na závěr duchovních obrádů či modliteb původních obyvatel Severní Ameriky. Jejich smyslem je připomenutí, že jsme součástí jednoho celku a jsme spřízněni a propojeni v pavučině našich vztahů. Vypíjeli jsem si tyto termíny od autora knihy, která se Vám nyní dostává do rukou, a rovněž od původních komunit. *Úvod do restorativní justice* Howarda Zehra je první souhrnnou publikací v České republice, která přináší ucelenou a podrobnou informaci o tématu či paradigmatu, jež se na odborném poli české justice poprvé začalo diskutovat na konci 90. let minulého století.

Myšlenka restorativní – obnovující – spravedlnosti přichází s novým příběhem, chcete-li výkladem, jak můžeme chápat pojem spravedlnost; jak bychom mohli spravedlnost v praxi uplatňovat; jak by mohla být dostupná pro všechny. Její kořeny, jak se budete moci sami dozvědět, jsou nepochybně staré jako lidstvo samo, ale jsou i výrazně inspirovány kulturou, spiritualitou a duchovním bohatstvím původních obyvatel severoamerického kontinentu, Austrálie nebo Nového Zélandu. Teorie a praxe obnovující justice se pokouší řešit témata a otázky, na které současný a převládající model tzv. odplatné spravedlnosti mnohdy nenalezá uspokojivé odpovědi ani řešení. Zásadní otázka zní: Jak můžeme rozumět události trestného činu? Jako „prostému“ porušení zákona, kdy byl poškozen především stát, který vymáhá právo? Nebo se jedná o závažnou sociální událost, která výrazně ovlivnila život lidí určitého společenství a bolestivě zasáhla do „pavučiny vzájemných vztahů“? Pak se ovšem musíme zabývat nejen odpovědí na otázku, jak byl poškozen stát, ale současně na další otázky: Komu bylo trestným činem nejvíce ublíženo? Jaké ztráty a škody byly způsobeny v komunitě, kde se trestný čin odehrál? Uvědomuje si pachatel, co vlastně způsobil a komu ublížil? Neměl by být cíleně veden k tomu, aby se pokusil škody napravit?

Na tyto otázky nám *Úvod do restorativní justice* nedá jednoznačné a hotové odpovědi. Nabízí nám však nový pohled, podněty, zkušenosti, jak bychom mohli spravedlnost uplatňovat a jak ji učinit více a více dostupnou a srozumitelnou pro všechny. Je velmi dobře, že taková publikace u nás vychází a široká odborná veřejnost má možnost se s ní seznámit. Myšlenky restorativní justice můžeme chápat jako výzvu či pozvání k tomu, že trestní spravedlnost lze prosazovat i jinak než doposud. Koneckonců „všichni jsme spřízněni“.

Všelé poděkování patří na závěr Sdružení pro probaci a mediaci v justici za tento jedinečný publikační a překladatelský počín. Je na místě uvést, že Sdružení je právě jedním z výrazných nositelů a šířitelů principů restorativní justice v České republice. Již teď se těším na otevírání nových témat, které tato kniha, jak pevně věřím, vyvolá.

Listopad 2003, Pavel Štern, ředitel Probační a mediální služby ČR

1. Úvod

Jak by společnost měla reagovat na spáchaný trestný čin? Co má následovat po spáchaní trestného činu nebo jak reagovat, pokud se někomu děje bezpráví? Čeho si spravedlnost žádá, aby byla naplněna?

V souvislosti s traumatickými událostmi 11. září 2001 si Američané tyto otázky kladou s větší naléhavostí než kdy jindy. Jedná se však o velmi staré téma skutečně mezinárodní povahy.

Ať se zabýváme trestnou činností, nebo přestupky, naše uvažování je nesmírně ovlivněno západním právním systémem, a to platí i pro převážnou většinu zemí, které nejsou součástí západní kultury.

Západní právní systém má své významné přednosti, zároveň jsou však stále více patrné limity a chyby tohoto systému. Poškození¹, pachatelé² a zástupci komunity³ se často domnívají, že justice dostatečně nenaplní jejich potřebu. Pocit frustrace také často vyjadřují právní odborníci: soudci, právníci, státní zástupci, probační a parolovní úředníci a vězeňští pracovníci. Mnozí se domnívají, že justiční proces společenská traumata a konflikty spíše prohlubuje, než aby přispíval k zhojení ran, ke smíru a veřejnému pořádku.

Restorativní justice⁴ se snaží na některé tyto potřeby a omezení reagovat. Od sedmdesátých let minulého století se ve stovkách nejrozumnějších komunit mnoha zemí celého světa začala objevovat řada rozličných programů a přístupů. Ty jsou často nabízeny jako možný postup v rámci nebo vedle již existujícího právního systému. Ovšem na Novém Zélandu restorativní justice tvoří jádro systému justice pro mladistvé, a to od roku 1989.

V dnešní době je restorativní justice na mnoha místech vnímána jako znamení naděje a směr budoucnosti. Zda se takové představy skutečně podaří naplnit, teprve uvidíme v průběhu času.

Počátky restorativní justice se vážou k pokusům řešit krádeže a další majetkovou trestnou činnost, která je většinou považována (často nesprávně) za relativně méně závažnou trestnou činnost. Restorativní přístupy jsou však dnes v některých komunitách uplatňovány i pro případy nejzávažnějších forem násilných trestných činů: dopravní nehody s následkem smrti, ke kterým došlo pod vlivem alkoholu, přepadení a loupeže, znásilnění, dokonce i vraždy. Rámec restorativní

1 V anglickém originálu je používán termín „victim“, v textu užíváme českých výrazů poškozený a oběť, které jsou pro účely této publikace míněny jako synonyma. /poznámka překladatelů/

2 V anglickém originálu je používán termín „offender“, podle kontextu užíváme českých výrazů pachatel a obviněný. /poznámka překladatelů/

3 Z anglického slova „community“, pojem komunita je zde potřeba vnímat v anglosaském pojetí, tj. v širším významu než obec, samospráva. Komunitou se rozumí určité společenství, resp. skupina nebo soubor osob (a institucí), které žijí v dané lokalitě, anebo jsou vázány společným zážitkem a sdílenými zájmy a potřebami. Podrobněji viz. str. 19. K pojmu komunita srovnej např. Geist, B.: *Sociologický slovník*, Victoria Publishing, Praha, 1992. /poznámka překladatelů/

4 V anglickém originálu je používán výraz „restorative justice“, v českém překladu se můžeme setkat s termíny restorativní justice (používaný v této publikaci) a obnovující justice. /poznámka překladatelů/

justice je též v návaznosti na zkušenosti Komise pro pravdu a usmíření⁵, působící v Jižní Africe, aplikován v případech válečných zločinů.

Tyto přístupy a praxe se šíří i mimo systém trestní justice, například do škol, na pracoviště nebo do náboženských organizací. Někteří odborníci propagují využívání restorativních přístupů, které nesou název „kruhy“⁶ – „circles“ (jedná se o specifickou praxi, kterou vyvinuli původní obyvatelé Kanady), jako možnosti řešit a transformovat konflikty obecně a razit si novou cestu. Jiní odborníci vyvíjejí metody „kruhů“ a tzv. „konferenci“ (kořeny této snahy najdeme na Novém Zélandu, v Austrálii a rovněž u rozličných modelů zprostředkování setkání obětí a pachatele) za účelem posílit společnost a hojit její rány. Kay Pranis, přední zastánce restorativní justice, nazývá „kruhy“ formou participativní demokracie, jež přesahuje jednoduché pravidlo většiny (více informací na téma kruhů, jak se jimi zabývá restorativní justice, viz strana 34–35).

Ve společnosti, kde západní právní systém nahradil nebo potlačil tradiční procesy naplňování spravedlnosti a řešení konfliktů, poskytuje restorativní justice rámec, prostřednictvím kterého lze tyto tradice znovu ověřit a v některých případech také obnovit.

Ačkoliv termín „restorativní justice“ zahrnuje širokou škálu programů a praktických postupů, její jádro tvoří několik principů, základní koncepce restorativního přístupu a seznam klíčových otázek. Restorativní justice v zásadě nabízí alternativní rámec k přemýšlení o kriminálním jednání. Na následujících stránkách se tímto rámcem a jeho využitím v praxi budu zabývat podrobněji.

Proč právě tato kniha?

Tato kniha není obhajobou restorativní justice. Také zde nehodlám zkoumat důsledky tohoto přístupu. Spíše mám v úmyslu předložit stručný přehled problematiky. Zaměřím se zejména na principy a koncepci restorativní justice a též představím některé možnosti a způsoby využití restorativní justice v praxi.

Kniha je určena těm, kteří již tento termín znají a rádi by se dozvěděli, co znamená a zahrnuje. Je určena také těm, kteří v této oblasti působí, ale potýkají se s nejasnostmi nebo ztrácejí stopu toho, o co se to vlastně pokoušejí. Doufám, že se mi podaří přispět k vyjasnění, kam by měl „vlak“ restorativní justice směřovat, a napomohu tomu, že se v některých případech dostane zpět na správnou kolej.

Snaha o vyjasnění pojmu restorativní justice je v současné době zapotřebí. Restorativní justice se během jejího vývoje podařilo, podobně jako jiným snahám o změnu, někdy sejít z cesty. Stále více programů nese název „restorativní justice“, a tak dochází k tomu, že smysl označení je někdy nejasný nebo zmatený. Někdy

⁵ Truth and Reconciliation Commission

⁶ Kruhy („circles“) jsou metodou řešení trestných činů, která vychází z tradice původních obyvatel Kanady. Jedná se o jednání, při kterém účastníci (pachatel, poškozený, jejich rodinní příslušníci a blízké osoby, zástupci komunity a justice) sedí v kruhu. Existují různé formy kruhů, podrobněji viz. strana 34–35 /poznámka překladačů/

se restorativní justice pod nevyhnutelným tlakem práce v reálném světě nepatrně odchýlila od svých principů. Toto téma zvláště zajímá zastánce poškozených osob. Restorativní justice o sobě prohlašuje, že se zaměřuje na oběti. Je to ale skutečně tak? Velmi často se odborníci, zabývající se problematikou poškozených, obávají toho, že restorativní snahy byly motivovány hlavně touhou pracovat s pachatelem, a to pozitivnějším způsobem. Obávají se, že i restorativní justice by se mohla, podobně jako trestní systém, jehož se snaží změnit či nahradit, primárně stát nástrojem zacházení s pachatelem.

Jiní odborníci se zabývají otázkou, zda restorativní justice náležitě reaguje na potřeby pachatele a zda vyvíjí dostatečné úsilí k obnově narušeného. Ptají se, zda restorativní programy přiměřeně podporují pachatele, aby mohli splnit své závazky a povinnosti vyplývající z jejich trestných činů a změnit vzorce chování? Zabývají se tyto programy dostatečně problémy, jež mohly pachatele vést k tomu, že se stali takovými jaci jsou? Nebo jsou tyto programy jen dalším způsobem, jak pachatele potrestat, tentokrát jen v jiném přestrojení. A co společnost jako celek? Je adekvátně povzbuzována k tomu, aby se zapojila, převzala a přijala své závazky vůči obětem, pachatelům a obecně vůči svým členům?

Naše dosavadní zkušenost s úsilím o změny na poli justice nás varuje: navzdory našim nejlepším úmyslům se můžeme ocnout na vedlejší koleji. Pokud si zastánci změn nechtějí přiznat tyto pravděpodobné odchylky a nadále v jejich rámci pracují, může jejich úsilí skončit zcela odlišně od původních plánů. „Zlepšení“ se ve skutečnosti mohou ukázat horšími, než jsou dosavadní podmínky trestní justice, které chtěli reformovat nebo nahradit.

Budeme-li věnovat pozornost klíčovým principům, získáme nejdůležitější záruku, že se nedostaneme na postranní kolej. Jestliže máme jasno v principech, pokud je máme na mysli při přípravě našich programů, pokud jsou základem pro hodnocení naší práce, pak máme mnohem větší šanci, že na té správné koleji zůstaneme.

Řečeno jinými slovy, oblast restorativní justice se rychle rozrostla do tolika směrů, že je někdy složité pokračovat v dalším vývoji a uchovat si integritu a tvořivost. Kompasem na další klikaté a nejasné cestě nám může být pouze jasná vize principů a cílů.

Tato kniha je pokusem o jasnou a otevřenou artikulaci koncepce restorativní justice. Musím však připustit, že rámec, který vám zde překládám, má jisté limity. Často jsem považován za jednoho ze zakladatelů a zastánců tohoto přístupu. I když jsem se skutečně snažil zůstat kritický a otevřený, nebyl jsem sto dosáhnout tohoto ideálu. Všechno moje úsilí vychází z vlastního pohledu, který je utvářen tím, čím jsem: běloch, muž střední třídy evropského původu, křesťan, Menmonita⁷.

⁷ Menmonité jsou příslušníci menmonitské (anabaptistické) církve. Menmonitské hnutí vzniklo v 16. století v Evropě. V současné době působí asi v šedesáti zemích světa a má přibližně jeden milion věřících. Členství v menmonitském společenství je dobrovolné, křesťanské a dospělosti na základě svobodného rozhodnutí jednotlivce. Pro Menmonity je příznačný jejich silný zájem o zachování míru a pokoje, podpora komunity, angažující se v sociálních otázkách a jako dobrovolníci (např. při živelných katastrofách apod.) /poznámka překladačů/

Můj hlas a vize jsou nezbytně utvářeny těmito základními životopisnými údaji, stejně jako dalšími zájmy.

I když v oblasti restorativní justice existuje jakýsi konsenzus ohledně jejích principů v širším slova smyslu, můžete něco z toho, co si přečtete, považovat za diskutabilní a nesouhlasit s tím. Jedná se o můj náhled na restorativní justici, který je třeba prověřit v názorové diskusi s ostatními.

Dále považuji za důležité si uvědomit, že tato kniha je napsána v severoamerickém kontextu. Terminologie, otázky, které kladu, dokonce způsob formulace této koncepce reflektují do jisté míry realitu prostředí, ve kterém se nacházím. Doufám, že tato kniha bude ostatním k užítku, i když možná bude třeba jistých úprav hlavně pro ty, kteří žijí v jiném kontextu.

Pokud vycházíme z výše uvedených souvislostí, jak můžeme definovat, co je „restorativní justice“? Z tohoto pojmu vzešlo tolik nesprávných koncepcí, že považuji za důležité na prvním místě vyjasnit, co z mého pohledu restorativní justice není.

Co restorativní justice není ...

• Odkpuštění a smíření nejsou středem zájmu restorativní justice

Někteří poškození a jejich zastánci reagují na restorativní justici negativně, protože si představují, že cílem takových programů je podpořit, nebo dokonce donutit oběti k tomu, aby pachatelům odpustili nebo se s nimi usmířili.

Jak můžeme dále sledovat, odkpuštění nebo smíření není primárním principem nebo středem zájmu restorativní justice. Ta skutečně poskytuje rámec, umožňující, aby k oběma nebo jednomu z těchto jevů došlo. Samozřejmě, že zde do jisté míry k odkpuštění, nebo dokonce ke smíření, dochází mnohem častěji než v prostředí vytvářeném opačným systémem trestní justice. Jedná se však o výhradní volbu účastníků konfliktu. Nemělo by docházet k nátlaku, aby se daná osoba rozhodla odkpuštit nebo hledat smíření.

• Restorativní justice není totožná s mediací

Mediační podobně jako restorativní programy jsou koncipovány tak, aby mohlo dojít k zprostředkovanému kontaktu mezi oběťmi, pachateli a možná též členy dané komunity. Nicméně kontakt není vždy považován za vhodný. Restorativní přístupy jsou navíc důležité i v případech, kdy pachatel nebyl zatčen, nebo pokud účastník konfliktu není ochoten nebo schopen kontaktu. Takže restorativní přístupy se neomezují pouze na zprostředkovaný kontakt.

I v případě, že ke kontaktu dojde, termín „mediace“ není vhodným označením pro to, k čemu může dojít. Povahy mediace předpokládá, že jsou si při řešení sporu jednotlivé strany rovny z morálního hlediska⁸, často mají odpovědnost, o kterou je třeba se podělit. I když se pocit spoludílené viny může vztahovat na

⁸ Nemají přidělené role poškozený a obviněný/pachatel. /pozn. překladatelů/

některé trestní případy, na mnohé z nich se nevztahuje. Oběti znásilnění nebo i vloupání nechtějí být označovány za účastníky diskuze. Ve skutečnosti se mohou potýkat s tendencí brát vinu samy na sebe. Aby se pachatel mohl stát účastníkem většiny kontaktů restorativní justice, musí se přiznat k jisté úrovni odpovědnosti za spáchaný čin. Důležitým komponentem takového programu je pojmenování spáchaného činu a vzeti této události na vědomí. Neutrální jazyk používaný v mediaci může být zavádějící a v některých případech dokonce urážlivý. Ačkoliv si oblast restorativní justice brzy termín „mediace“ osvojila, stále více je v současné době nahrazován jinými pojmy, jako například „konference“⁹ nebo „dialog“, z důvodů, které jsem zde vysvětlil.

• Hlavním účelem restorativní justice není snížit recidivu

Restorativní programy jsou často ve snaze získat uznání a přijetí propagovány a vyhodnocovány jako způsoby snížení opakující se trestné činnosti.

Lze konstatovat, že existují dobré důvody domnívat se, že programy restorativní justice recidivu snižují. Výzkum zatím, i když se soustředil hlavně na mladistvé pachatele, přimáší v této oblasti docela povzbudivé výsledky. Přesto, snížení recidivy není důvodem existence restorativních programů, jedná se o vedlejší výsledek. Restorativní justice je správná věc, kterou je třeba dělat. Měli bychom se zabývat potřebami obětí a reagovat na ně, pachatelé by měli být vedeni k zodpovědnosti, ti kteří jsou trestným činem postiženi, by měli být zapojeni do procesu, nehledě na to, zda pachateli dojde, oč tu běží a zda dosáhneme snížení recidivy.

• Restorativní justice nepředstavuje konkrétní program nebo návod k použití

Řada programů se restorativními principy řídí úplně, nebo je alespoň částečně

obsahuje. Neexistuje však čistý purifikovaný model, na který lze nahlížet jako na ideální, nebo který by mohl být jednoduše implementován v jakékoli komunitě. V tomto smyslu se stále ocitáme v naprosto nepronádané oblasti. Ti z nás, kteří začali s prvními programy, si ani nedovedli představit všechny zajímavé způsoby

uplňování restorativní justice, jež se objevily v průběhu posledních let. A mnoho dalších nových myšlenek a nápadů ještě vznikne během diskuzí a experimentů. Všechny modely jsou do jisté míry vázány k dané kultuře. Takže restorativní justice by měla být budována od zdola nahoru. Komunity by měly prostřednictvím dialogu vyhodnotit svoje potřeby a zdroje a restorativní principy aplikovat v návaznosti na konkrétní situaci.

⁹ Konference („conferences“) je označení pro zprostředkovaná setkání stran sporu (poškozený a obviněný), případně dalších osob. Existují různé formy konferencí, např. konference mezi poškozeným a obviněným (v našich podmínkách jsme zvyklí hovořit o mediaci mezi poškozeným a obviněným, Howard Zehr však dává přednost termínu konference, viz str. 32), další významnou formou jsou rodinné skupinové konference užívané na Novém Zélandu. Podrobněji ke konferencím viz. str. 32–34. /poznámka překladatelů/

Restorativní justice není mapou, ale principy restorativní justice mohou být považovány za určitý kompas ukazující směr. Restorativní justice je minimálně pozvánkou k dialogu a zkoumání.

• Restorativní justice se nevěnuje jen méně závažné trestné činnosti a prvopachatelům. Podporu společnosti lze snadněji získat pro programy zabývající se takzvanou méně závažnou trestnou činností. Nicméně prostřednictvím zkušeností jsme došli k závěru, že restorativní přístupy mohou mít největší dopad právě v těch nejzávažnějších případech. Pokud se řídíme principy restorativní justice, můžeme dokonce říci, že potřeba uplatňovat restorativní přístupy je obzvláště jasná v těch závažných případech. Klíčové otázky (viz strana 26) mohou pomoci reagovat adekvátně na trestný čin, ale i na potřeby těch nesložitéjších situací. Jednou z nejvíce problematických oblastí pro uplatnění restorativní justice je domácní násilí, ale doporučuje se zde postupovat s co největší obezřetností.

• Restorativní justice není novým objevem nebo severoamerickým výdobytkem. Moderní obor restorativní justice se rozvinul v sedmdesátých letech. Vycházel z experimentálních případů v řadě komunit poměrně četné mennonitské populace. Mennonité a jiní praktikci (v kanadském Ontariu a později ve státě Indiana) hledali způsob, jak uplatnit svoji víru, podobně jako svůj pohled na mír v nelitostném světě trestní justice. Pokusy s kontakty mezi obětí a pachatelem vedly v těchto komunitách k vytvoření programů, které se později staly modelovými pro ostatní svět. Prostřednictvím tohoto úsilí se začala rozvíjet teorie restorativní justice.

Nicméně, hnutí restorativní justice hodně dluží dřívějším tendencím a řadě kulturních a náboženských tradic. Zvláště dluží původním obyvatelům Severní Ameriky a Nového Zélandu. Kořeny restorativní justice sahají dále a hlouběji než pouze k mennonitským iniciativám sedmdesátých let minulého století, ale jsou staré jako samotné dějiny lidstva.

• Restorativní justice není všelékem, ani nemusí nezbytně nahradit právní systém. Restorativní justice v žádném případě není odpovědí na všechny situace. Rovněž není jasné, zda by měla nahradit právní systém, i kdyby se jednalo o ideální svět. Mnoho lidí se domnívá, že i kdyby byla restorativní justice široce uplatňována, nějaká forma západního právního systému (ideálně by se mělo jednat o restorativně orientovaný systém) by byla potřebná za účelem podpory nebo ochrany základních lidských práv. Tuto roli zastávají soudy pro mladistvé v restorativním systému justice pro mladistvé na Novém Zélandu. Většina zastánců restorativní justice se shodne na tom, že trestná činnost má jak veřejnou, tak i osobní dimenzi. Domnívají se, že by bylo přesnější říci, že trestná činnost má celospolečenskou stejně jako osobní a lokální dimenzi. Právní systém se zaměřuje na veřejnou dimenzi, to znamená na zájmy, závazky a povinnosti společnosti, reprezentované státem. Tím však snižuje důležitost nebo nedbá na osobní a mezilidské aspekty trestné činnosti. Restorativní justice se zaměřuje na osobní dimenzi trestného činu, podporuje její význam a usiluje tak o lepší rovnováhu při uplatňování spravedlnosti.

• Restorativní justice není bezpodmínečně alternativou trestu odnětí svobody. Západní svět, zejména Spojené státy americké, nadměrně využívají trest odnětí svobody. Kdybychom brali vážně restorativní justici, nespolehlali bychom se tolik na účinek trestu odnětí svobody, a zároveň by se změnil i charakter věznic. Přístupy restorativní justice mohou být využity v kombinaci nebo paralelně s trestem odnětí svobody. Restorativní justice nepředstavuje nezbytně alternativu k uvěznění.

• Restorativní justice nemusí nezbytně znamenat opak odplatné justice. Navzdory tomu, co jsem doposud publikoval, v současné době nevnímám obnovující přístup jako polární opak odplatného přístupu. K tomuto tématu více viz strana 39–42.

Restorativní justice se zabývá potřebami a úlohou zúčastněných

Na začátku hnutí restorativní justice původně stálo úsilí znovu přemýšlet o potřebách, které vznikají v souvislosti s trestnou činností, stejně tak i nad rolí a postavením vyplývajících z trestného činu. Zastánci restorativní justice se zabývali potřebami, které nebyly uspokojeny v obvyklém právním procesu. Též se domnívali, že převládající chápání otázky, kdo je legitimním účastníkem v procesu naplňování spravedlnosti, je příliš omezené.

Restorativní justice rozšiřuje okruh účastníků¹⁰ – to je těch, kteří jsou nějakým způsobem zainteresováni v případě nebo události – kromě státu nebo pachatele sem patří také poškození a členové společnosti či dané komunity¹¹.

Vzhledem k tomu tento pohled na potřeby a role stál u zrodu restorativního hnutí a rámec potřeb/rolí je základem koncepce restorativní justice, je nezbytné, abych svoje zkoumání započal právě na tomto místě. V průběhu rozvoje restorativní justice byla analýza konceptu „stakeholder“ doplněna, stala se komplexnější a obsažnější. Následující úvahy se omezují na některé z ústředních motivů, jež stály na počátku hnutí a které v něm stále hrají ústřední roli. Omezují se na potřeby „právní“ povahy, a to na potřeby poškozených, pachatelů a členů společnosti, které by měly být alespoň zčásti uspokojeny prostřednictvím systému uplatňování spravedlnosti.

¹⁰ Autor užívá termínu „stakeholders“, kterým rozumíme všechny „hráče na poli trestní spravedlnosti“, jež jsou dotčeni trestným činem (např. pachatel, poškozený a jejich rodinní příslušníci a blízké osoby, zástupci komunity). V českém překladu užíváme termínu účastníci, zúčastněné strany./poznámka překladatelů/

¹¹ Terminologie používaná v této oblasti je často problematická. Termíny „poškozený“ a „pachatel“ jsou často příliš zjednodušující a šablonovitě. Nicméně jsem se rozhodl v této knize tuto terminologii používat, protože je učena odborníkům z oblasti trestní justice a jiné termíny zní často podivně. Také termín zúčastněná strana nebo účastník – anglicky „stakeholder“ – je v tomto jazyce problematický. Právěpodobně pochází z období bílých osadníků Ameriky, kteří kuli (anglicky „stake“) vyznačovali hranice pozemku, který zabrali původnímu obyvatelstvu.

Poškození

Restorativní justice se zajímá zejména o potřeby obětí trestného činu, které nejsou náležitě uspokojovány v systému trestní justice. Oběti často pociťují, že se jim v justičním procesu nevěnuje pozornost, že jim jsou opomíjeny, a dokonce zneužity. Částečně se jedná o důsledek právní definice trestného činu, která nezahrnuje poškozeného. Trestná činnost je definována jako protistátní, stát tedy nahrazuje poškozeného a staví se na jeho místo. Poškození přece jen mají často během justičního procesu řadu zvláštních potřeb.

Níže uvedené čtyři typy potřeb se jeví jako zvláště opomíjené, což lze je považovat za následek právní definice trestného činu a charakteru trestního procesu.

1. **Potřeba informací.** Poškození potřebují odpověď na otázky ohledně trestného činu: proč k němu došlo a co se dělo po jeho spáchání. Potřebují skutečné informace, ne spekulace nebo omezené věcné informace právní povahy, které zaznívají v průběhu soudního jednání nebo se objevují v písemných dokumentech. Poskytování skutečných informací obvykle vyžaduje přímou nebo nepřímou dostupnost pachatele, který je držitelem těchto informací.
2. **Potřeba říkat pravdu.** Důležitou součástí ozdravného procesu, nebo jakéhosi „přetvoření“ zkušenosti spojené s trestným činem, je možnost vyprávět příběh o tom, co se stalo. Pro poškozeného je samozřejmě důležité, aby tento příběh mohl vyprávět mnohokrát. Vede k tomu několik dobrých terapeutických důvodů. Součástí traumatu spojeného s trestným činem je zmatek náhledů na sebe sama a svůj svět, své životní příběhy. Transcendence těchto zkušeností znamená „převyprávění“ našich životů prostřednictvím vyprávění příběhů v prostředí, kde se poškozenému může dostat veřejného zadostiučinění za způsobené bezpráví. Pro poškozené je též často důležité vyprávět své příběhy těm, kteří jim způsobili újmu, aby porozuměli dopadu svého jednání.
3. **Potřeba zpřimocnění.** Poškození často pociťují, že jim trestný čin vzal možnost kontroly – kontroly na jejich majetkem, tělem, emocemi, sny. Zapojení se do procesu naplňování spravedlnosti může poškozeným významnou měrou pomoci navrátit pocit, že jsou pány svého života.
4. **Potřeba náhrady škody nebo ospravedlnění.** Náhrada škody pachatelem je pro poškozené často důležitá, někdy vzhledem ke skutečným ztrátám a též vzhledem k symbolickému uznání, ke kterému prostřednictvím náhrady škody dojde a které je pro oběti stejně tak důležité. Pokud se pachatel snaží napravit újmu, dokonce i když jen částečně, říká tím: „Beru na sebe zodpovědnost, nelze to svadět na tebe“. Za potřebou náhrady škody ve skutečnosti stojí další, ještě základnější potřeba, kterou je potřeba ospravedlnění. I když se tato kniha pojmem ospravedlnění nebudě zabývat, jsem přesvědčen, že se jedná o základní potřebu nás všech, pokud se s námi jedná nespravedlivě. Náhrada škody je jedním z mnoha způsobů, jak tuto potřebu uspokojit a vyrovnat dluh. K naplnění této potřeby může také přispět omluva, prostřednictvím které je uznána vzniklá újma.

Snaha brát potřeby poškozených vážně výrazně ovlivnila vznik a vývoj teorie a praxe restorativní justice.

Pachatelé

Druhou důležitou oblastí zájmu, jež stála u zrodu restorativní justice, je odpovědnost pachatele.

Systém trestní justice má zájem na tom, aby byl pachatel učiněn zodpovědným, ale jedná se o zajištění, aby pachatel dostal trest, který si zaslouží. Tento proces pachatele vede jen sporadicky k pochopení následků svého jednání nebo soucitu s obětí. Naopak tento styl „nepřátelského utkání“ vede pachatele k tomu, aby si především všimli sami sebe a svých zájmů. Jsou odrazováni od toho uznat svoji zodpovědnost a ve skutečnosti dostávají jen malou příležitost jednat zodpovědně konkrétním způsobem.

Pachatelé nemají příležitost změnit svoje „neutralizační strategie“ – stereotypy a racionalizace – které často využívají při jednání, aby získali odstup od osob, které zranili. Bohužel právní proces a vězení pocit odcizení od společnosti pouze prohlubuje. Soudní proces z rozličných důvodů pachatele odrazuje od zodpovědnosti a soucítění.

Restorativní justice s sebou přinesla vědomí hranic a vedlejších negativních produktů trestu. Navíc se ukázalo, že trest neznamená skutečnou zodpovědnost. Součástí skutečné zodpovědnosti je to, že dotyčný uzná, že něco způsobil. V tomto smyslu je třeba pachatele podporovat, aby porozuměli dopadu svého jednání, tedy újmě, kterou způsobil. Je třeba vést je k tomu, aby dali věci v nejvyšší možné míře do pořádku. Je prokázáno, že taková odpovědnost je lepší jak pro poškozené, tak pro společnost i pro pachatele. Pachatelé mají, kromě zodpovědnosti k poškozeným a komunitě, i další potřeby. Pokud očekáváme, že pachatelé začnou být aktivní a budou zodpovědní, změni své chování a stanou se platnými členy naší společnosti, je třeba podle zásad restorativní justice též uspokojit jejich potřeby. Toto téma není předmětem této knihy, nicméně uvádím některé možnosti.

Pachatelé potřebují v procesu naplňování spravedlnosti:

1. **Získat zodpovědnost, která:**
 - reaguje na újmu způsobenou trestným činem,
 - povzbuzuje pachatele k soucítění, aktivnímu přístupu a zodpovědnosti,
 - transformuje pocit hanby a ostudy.¹²
2. **Povzbudit k tomu, aby mohli zakusit osobní přerod a změnu včetně:**
 - řešení problémů a hojení ran, které přispěly a měly vliv na jejich kriminální jednání,
 - příležitosti k léčbě závislosti, případně jiných problémů,
 - možnosti rozšíření a zvýšení osobních kompetencí.

¹² John Braithwaite ve své průkopnické knize *Trestný čin, hanba a obnova (Crime, Shame, and Reintegration)*, vydané v Cambridge, ve Velké Británii, 1989) předkládá argumenty, že hanba stigmatizuje a pohání k páchání trestné činnosti. Hanba však může mít také „znovuobnovující“ charakter, a to tehdy, dojde-li k veřejnému odsouzení spáchaného trestného činu, a ne pachatele, a dostane-li pachatel příležitost se hanby zbavit nebo ji transformovat.

3. Povzbudit a podpořit jejich integraci do společnosti.
4. Někteří pachatelé potřebují alespoň dočasné omezení či kontrolu.

Společnost – komunita

Jednotlivci, příslušníci dané komunity mají potřeby vycházející z trestné činnosti a role, které mají zastávat. Zastánci restorativní justice, jako například soudce Barry Stuart nebo Kay Pranis, zastávají názor, že když stát našim jménem přebírá zodpovědnost za danou věc, předjímá tím náš smysl pro společenství, komunitu¹³.

Společnost je ovlivněna dopadem trestné činnosti a v mnoha případech se její členové stávají sekundárními oběťmi. Členové společnosti hrají v souvislosti s trestnou činností důležitou úlohu a mohou též nést zodpovědnost vůči obětem, pachatelům a vůči sobě samým. Pokud se komunita zapojí do případu, může iniciovat fórum, které bude pracovat v této záležitosti a posilovat tak samotnou komunitu. Otázka komunity a trestné činnosti představuje rozsáhlé téma. Níže uvedený seznam nabízí některé, v této souvislosti významné, oblasti zájmu.

Společnost či komunita od procesu naplňování spravedlnosti potřebuje:

1. aby byla věnována pozornost jejím zájmům v roli poškozeného,
2. dostat příležitost prohloubit smysl pro pospolitost a vzájemnou zodpovědnost,
3. povzbudit, aby na sebe vzala závazky pro blaho a prosperitu svých členů, včetně poškozených a pachatelů, a vytvářela podmínky, jež vedou k zdravé komunitě.

V minulosti toho bylo již mnoho napsáno o účastnících procesu naplňování spravedlnosti, o tom, kdo tímto účastníkem je, jaké má potřeby a jakou sehraává úlohu, a my bychom se tomuto tématu mohli samozřejmě také věnovat podrobněji. Jisté je, že popsané potřeby a role obětí, pachatelů a členů komunity budou i nadále udávat směr teorii i způsobu uplatňování restorativní justice.

Tuto tematiku lze shrnout následovně: Systém právní nebo trestní justice se zabývá pachateli a zajišťuje, aby se jim dostalo trestu, který si zaslouží. Restorativní justice se zaměřuje spíše na potřeby: potřeby obětí, potřeby komunity, potřeby pachatelů.

¹³ Například viz kapitoly jejích knihy *Restorativní justice v komunitě: odčinění újmy a transformace společnosti (Restorative Community Justice: Repairing Harm and Transforming Communities)*, Anderson, USA, 2001).

2. Restorativní principy

Restorativní justice vychází z tradičního způsobu vnímání zločinu z pohledu „dobrého selského rozumu“. Ačkoliv je tento přístup v jednotlivých kulturách vyjadřován rozdílně, jeho podstata je pro většinu tradičních společností obdobná. Ti z nás, kteří mají evropské kořeny, se mohli s tímto chápáním zločinu setkat u svých předků (nebo ještě u svých rodičů).

- Trestný čin je narušením lidské integrity a mezilidských vztahů.
- Trestný čin vytváří povinnosti a závazky.
- Hlavním závazkem je dát věci do pořádku.

Toto pojetí trestného činu vychází z předpokladu, že jsme ve společnosti všichni vzájemně spojeni. Bible toto pojetí vyjadřuje pojmem šalom – vizí spravedlivého soužití s ostatními, se Stvořitelem a okolím.

Rada národů má pro toto propojení svůj výraz: pro Maory je to whakapapa, pro národ Navaho hozo, pro Afričany bantuské slovo ubuntu. I když se význam těchto výrazů liší, vyjadřují podobné poselství: vše se navzájem propojuje v pavučině vztahů.

Trestný čin v tomto pohledu na svět představuje újmu komunitě, jinými slovy přináší do pavučiny vztahů hořkou zkušenost. Narušuje lidské vztahy, které jsou ve skutečnosti jak příčinou, tak i následkem trestného činu. V mnohých kulturách se setkáváme s příslovím, že ublížení jednomu člověku se týká všech. Trestný čin zpřetrhává vláknata pavučiny vztahů. Často jej můžeme považovat za symptom signalizující narušenou rovnováhu ve vztazích.

Vztahy jsou základem vzniku vzájemných závazků a odpovědnosti. Tento pohled na trestný čin logicky staví do popředí zájmu význam omluvy a nápravy toho, co bylo poškozeno či narušeno. Omluva za způsobené újmy je považována za prvotní povinnost. Důraz se klade na povinnosti a závazky pachatele trestného činu. Koncepce vzájemné propojenosti lidského bytí ovšem otevírá i širší pohled na tuto otázku: povinnosti a závazky mohou mít také osoby z pachatelova okolí, především širší komunita, která jej obklopuje.

Vyjádříme-li to jinými slovy, restorativní přístup vyžaduje, aby se do procesu „léčení“ zapojili všichni zúčastnění: poškození, ale také pachatelé a komunita.

Do jaké míry se toto pojetí trestného činu a jeho nápravy odlišuje, nebo je v rozporu s chápáním trestného činu z pohledu práva nebo systému trestní justice? Rozdíl mezi těmito dvěma přístupy můžeme vyjádřit prostřednictvím tří klíčových otázek, jež si klademe v procesu hledání spravedlnosti.

Dva odlišné pohledy

Trestající justice

- Trestný čin je primárně porušením práva a prohrškem proti státu.
- Porušením zákona vzniká vina.
- Spravedlnost je naplněna prostřednictvím uznání viny pachatele a jemu uložené újmy (uloženého trestu).
- Hlavní zřetel je kladen na to, aby pachatelé byli podle zásluhy potrestáni.

Restorativní justice

- Trestný čin je prohrškem proti osobě a narušením vzájemných osobních vztahů.
- Porušení normy vytváří závazky a povinnosti.
- K naplnění spravedlnosti dochází za účasti poškozeného, pachatele a členů komunity, kteří usilují o obnovu narušeného stavu a vztahů.
- Hlavní zřetel je kladen na potřeby poškozeného a odpovědnost pachatele v procesu nápravy.

Tři klíčové otázky

Trestající justice

- Jak byl porušen zákon?
- Kdo se daného činu dopustil?
- Jak má být pachatel potrestán?

Restorativní justice

- Komu vznikla škoda?
- Jaké jsou potřeby osob, které restný čin zasáhli?
- Komu vznikají závazky a povinnosti?

V jedné z často citovaných pasáží Bible klade prorok Micheáš otázku, čeho si Hospodin žádá. Odpověď začíná formulací: „abys zachovával právo“. Otázkou však zůstává, čeho si žádá spravedlnost? Západní kultura nachází odpověď v koncepci odplaty: zajišťuje, aby byl pachatel po zásluze potrestán. Restorativní justice nabízí odlišnou reakci: prvotně se zaměřuje na potřeby osob dotčených trestnou činností a závazky vztahující se k naplnění těchto potřeb.

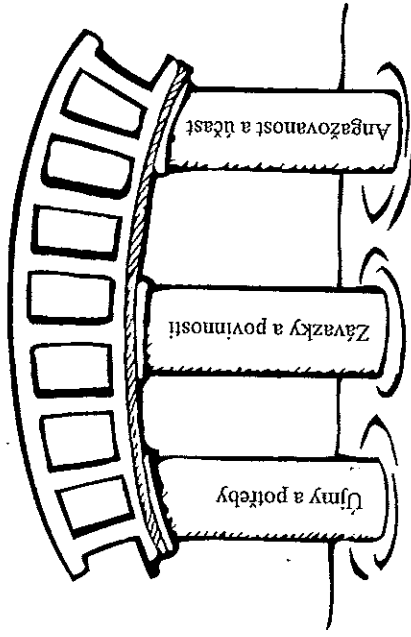
V kapitole Appendix 1 (str. 43–45) naleznete podrobnější přehled principů restorativní justice a jejich důsledků, které vycházejí z výše zmíněné koncepce trestného činu. Nyní vám pouze připomenou, že koncepce vzájemné soumáležitosti a spolubytí je klíčem k porozumění významu potřeb, rolí a závazků z pohledu restorativní justice.

Tři pilíře restorativní justice

Tři základní elementy neboli pilíře restorativní justice, kterými jsou újmy způsobené trestným činem, potřeby a závazky a dále účast a angažovanost, si zaslouží podrobnější vysvětlení.

1. Restorativní justice se zaměřuje na újmy způsobené trestným činem. Restorativní justice vnímá trestný čin především jako újmu způsobenou osobě a komunitě. Trestní systém zaměřený především na pravidla a zákony, pro který je poškozeným stát, respektive společenost v obecně

slova smyslu, často ztrácí schopnost vidět realitu z tohoto zorného úhlu. Stávající trestní systém, který primárně věnuje pozornost tomu, aby nalezl pro pachatele formu postihu, která mu náleží, se oběťmi zabývá v lepším případě až na druhém místě. Přitom snaha o nápravu újmy související s trestnou činností s sebou neodmyslitelně nese nutnost zaměřit se na potřeby a postavení poškozených osob.

Pro restorativní justici se naplňování spravedlnosti odvíjí od poškozených a jejich potřeb. Restorativní justice usiluje o maximální míru obnovy toho, co bylo narušeno, a to v konkrétní i symbolické podobě. Na oběti zaměřený přístup vyžaduje, aby se justice věnovala potřebám poškozených i v případě, že pachatel není znám nebo nebyl zadržen. I když by nás primárně měl zajímat poškozený a jeho zážitek z trestným činem, je třeba se také věnovat újmám, které zažívá pachatel a komunita. Takový přístup nás může přivést k nalezení hlubších příčin a souvislostí trestného činu. Cílem restorativní justice je poskytnout všem zúčastněným zkušenost s hojivým a ozdravným procesem.

2. Trestný čin a způsobená újma vede k závazkům a povinnostem. Restorativní justice klade důraz na odpovědný přístup pachatele. Právní systém vyjadřuje odpovědnost pachatele tím, že jej potrestá. Pokud je trestný čin považován především za újmu, pak je třeba odpovědnost pachatele naplnit prostřednictvím požadavku, aby byl konfrontován se vzniklou škodou. Pachatelé jsou vedeni k tomu, aby porozuměli důsledkům svého chování. Zároveň je jim dána kompetence napravit škodu, a to v konkrétní i symbolické rovině náhrady škody. Jak se dále dozvíte, ačkoliv je na první místo kladena odpovědnost pachatele k plnění jeho závazků, jsou k plnění svých závazků a povinností vedeny také další zúčastněné strany – poškozená a společnost.

3. Restorativní justice podporuje angažovanost a účast. Princip angažovanosti spočívá v tom, že strany restorativního konfliktu – poškozený, pachatel a členové komunity se významným způsobem účastní procesu řešení. Tito aktéři („hráči na poli restorativního konfliktu“ – stakeholders) potřebují být o sobě vzájemně informováni a mít možnost zapojit se do procesu naplňování restorativní spravedlnosti. V některých případech, (např. u konferencí), může tato angažovanost v praxi znamenat, že mezi stranami sporu dochází ke skutečnému dialogu. Strany tak mohou sdílet své příběhy a vzájemně se seznámit s pohledem každého účastníka na vzniklou situaci. Mají také možnost dospět ke vzájemnému konsenzu o způsobu, jak danou situaci řešit. V jiných případech mají strany sporu možnost nepřímého kontaktu a předávání informací, mohou spolu jednat prostřednictvím svých „náhradníků“, anebo jsou využity další formy nepřímého zapojení. Ve srovnání s tradičním restorativním procesem princip angažovanosti nutně vede k účasti širšího okruhu osob.

Restorativní justice stojí na třech základních elementech neboli pilířích, které tvoří: vzniklé újmy a s nimi související potřeby (jedná se především o potřeby poškozeného, ale také o potřeby komunity a pachatele), povinnosti a závazky, které vycházejí z toho, co bylo restorativním činem narušeno (jedná se o povinnosti a závazky pachatele, ale také komunity), angažovanost a účast těch, kterých se restorativní činy a jeho řešení týká (poškozený, pachatel a členové komunity).

Základní teze restorativní justice zní:

Restorativní justice se zaměřuje na újmy vzniklé restorativním činem a usiluje o zohlednění potřeb poškozeného, dále podporuje odpovědnost pachatele za řešení vzniklé situace a zapojuje poškozeného, pachatele a komunitu do procesu řešení.

Tato definice sama o sobě nemá dostatečnou vypovídací hodnotu, ale poskytuje základ pro hlubší proniknutí do problematiky.

Důležité je „kdo“ a „jak“

Významným aspektem restorativní justice je otázka, kdo je do procesu řešení zapojen a jakou má toto zapojení podobu.

Proces - „Jak“

Pro náš restorativní proces je charakteristické, že strany sporu jsou reprezentovány svými právními zástupci a rozhodnutí je v rukou soudce. Výsledná podoba řešení je určována autoritativní silou stojící mimo samotný spor: zákonem, soudem

porotou. Poškození, zástupci komunity, a dokonce ani pachatelé se procesu neúčastní žádným zásadním způsobem. Restorativní justice sice respektuje potřebu zásahu vnější autority, která v některých případech rozhoduje o výsledném řešení, ale je jí bližší způsob řešení, který vychází ze spolupráce a aktivní účasti zainteresovaných stran sporu. Restorativní justice usiluje o řešení, které je spíše výsledkem dohody zúčastněných stran než rozhodnutím autority. Restorativní justice ve většině případů uznává klasický restorativní systém a z něho vyplývající úlohu právních expertů, stejně tak jako vnímá důležitost role státu¹⁴ v procesu řešení restorativních sporů. Restorativní však justice zdůrazňuje význam účasti těch, kterých se vzniklá událost a restorativní proces týká. Těmi se rozumí všichni, kteří jsou do události restorativního činu zapojeni, na které měl restorativní dopad, nebo které jinak zasáhly, a mají v této záležitosti legitimní zájmy.

Restorativní justice dává přednost procesu založenému na spolupráci a účasti zainteresovaných stran a preferuje výsledky a řešení vycházející ze vzájemné dohody zúčastněných

Osobní jednání tváří v tvář, které je vedeno facilitátorem a splňuje požadavky na profesionální přípravu a vedení, je často ideální formou, jak jednotlivým aktérům sporu poskytnout možnost účastnit se procesu řešení. Tato setkání mohou mít rozličnou podobu: například setkání poškozeného a obviněného, rodinná skupinová konference, jednání v kruhu.

Umožňují poškozenému a pachateli se vzájemně setkat, vzájemně si klást otázky a společně dojednat, jak dát věci do pořádku. Pro poškozené toto setkání představuje příležitost říci pachateli, jaký na ně měl restorativní dopad, a klást pachateli otázky, které jsou pro poškozené důležité. Pachatelé mohou prostřednictvím tohoto setkání slyšet a porozumět tomu, jaké mělo jejich chování následky. Nabízí pachatelům příležitost přijmout odpovědnost a omluvit se. Řada poškozených, stejně jako pachatelů, takové jednání hodnotí jako silnou a pozitivní zkušenost.

Přímé či nepřímé jednání nelze vždy uskutečnit a v některých případech není žádoucí. V některých kulturách osobní jednání není dokonce vhodné. Nepřímá forma kontaktu sice postrádá bezprostřední osobní náboj, ale může být efektivní, může probíhat formou dopisování, využívat videotechniky nebo osoby, která zastupuje poškozeného. V každém případě by při nepřímé formě kontaktu měla být věnována pozornost tomu, aby byla zajištěna maximální možnost výměny informací a účasti zainteresovaných stran.

¹⁴ Růžičáková je nejdiskutabilnější v situacích, kdy se menšiny cítí systematicky utlačovány vládou (například v Severním Irsku), nebo pokud se zdá, že stát restorativní justici vzal za svou a implementuje v systému „shora dolů“. Druhému uvedenému příkladu věnuji zvláštní pozornost komunity a skupiny vlnitých obyvatel například na Novém Zélandu či v Austrálii.

Zúčastněné strany - „Kdo“

Klíčovými zúčastněnými stranami jsou samozřejmě poškozený a pachatel. Také další členové komunity mohou být trestným činem bezprostředně zasaženi, a proto by měli být vnímáni jako přímí účastníci. Vedle nich tu mohou být osoby, které jsou nějak s událostí spojeny, mají o ni zájem či vyplývá z ní pro ně nějaká povinnost. Může se jednat o rodinné příslušníky poškozeného, jeho přátele nebo další osoby, kteří se ocitají v roli sekundárních obětí. Může to být též pachatelova rodina, přátelé a další členové komunity.

Co se rozumí komunitou?

V restorativní justici neexistuje úzus výkladu pojmu „komunita“. Těž neexistuje jednotný pohled na způsob, jak by měla být komunita zapojena do procesu řešení. Tato otázka je problematická zvláště v kulturách, kde byly původní komunity narušeny, což se například stalo na většině území USA. Navíc pojem „komunita“ může být příliš abstraktní, než aby mohl být prakticky využíván. Diskuze na toto téma přesahuje záběr této knihy, ale v této souvislosti může být užitečné uvést několik postřehů¹⁵.

V praxi má restorativní justice tendenci zaměřit se na „pečující komunity“ („communities of care“) nebo malé komunity („micro-communities“). Komunita může být vázána na určité území, kde lidé žijí vedle sebe a vzájemně jsou v interakci. Existují však také celé sítě vztahů, které nejsou definovány příslušností k danému místu. Pro restorativní justici jsou klíčové následující otázky:

1. Kdo má v komunitě starost o dané lidi nebo se zajímá o daný trestný čin?
2. Jak můžeme tyto osoby zapojit do procesu?

Je užitečné rozlišovat pojmy „komunita“ a „společnost“. Restorativní justice pracuje s mikrokomunitami v daném místě nebo komunitami vymezovanými vzájemnými vztahy. Jedná se o komunity bezprostředně zasažené trestným činem, které však často nejsou předmětem zájmu státních justičních orgánů. Zároveň je společnost držitelem obecnějších zájmů a závazků, které mají celospolečenský charakter a přesahují potřeby a požadavky bezprostředních účastníků dané trestné činnosti. Sem například patří požadavek na bezpečnost společnosti, dodržování lidských práv a péče o obecné blaho členů společnosti. Právě v této oblasti stát zastává důležitou a legitimní roli.

¹⁵ Další informace k diskuzi na uvedené téma naleznete v knize *Restorativní justice: myšlenky, hodnoty, diskuze*; autor: Gerry Johnstone, (*Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*, Willan, Velká Británie, 2002). Publikace přináší užitečný přehled a analýzu diskuze a kritiky v oblasti restorativní justice.

Cílem restorativní justice je dát věci do pořádku

Doposud jsme se zabývali potřebami a úlohou jednotlivých účastníků trestních konfliktů. Dalším významným tématem jsou cíle naplňování spravedlnosti.

Obnova škod

Ústřední myšlenkou restorativní justice je náprava narušeného a „dát věci do pořádku“. Jak již bylo řečeno, vyžaduje to aktivní přístup pachatele, který na sebe vezme zodpovědnost a podnikne v největší možné míře kroky k nápravě škod, které vznikly poškozenému (a případně trestným činem dotčené komunitě). V některých případech, jako je například vražda, není samozřejmě možné k nápravě škod dospět. Nicméně je zde důležité usilovat o symbolické vyjádření této náhrady. V tomto smyslu může mít pro osoby zasažené trestným činem pozitivní význam přiznání odpovědnosti ze strany pachatele nebo symbolické odškodnění.

Dát věci do pořádku znamená odškodnění a náhradu (reparation – reparaci), obnovu (restoration – restoraci, restauraci) či uzdravení (recovery – reconvalescence). Předpona „re“ ve smyslu návratu v původní stav je však v této souvislosti nepřesná. Pokud došlo k závažnému trestnému činu, neexistuje možnost nahradit způsobenou škodu nebo vrátit věci do původního stavu. Lynn Shiner, matka dvou zavražděných dětí, svou situaci popsal takto: „Vytváříte si a stavíte nový svět. Ze svého starého života si do nového přinášíte pouze pár věcí.“

Je možné, že obětem v procesu léčení napomáhá vědomí toho, že pachatel podniká kroky k nápravě škod, a to v konkrétní či symbolické podobě. Některé oběti však termín léčení vnímají ambivalentně, protože asociuje, že jednou skončí a nelze ho odvolat. Cesta k uzdravení patří obětem, nikdo jiný ji za ně nemůže podstoupit. Úsilí pachatele uvést věci do pořádku ale může obětem na této cestě pomoci, nikdy však pro ně nemůže znamenat plnou obnovu narušeného stavu.

Povinnost dát věci do pořádku náleží především pachateli. Určitý díl odpovědnosti však může nést i komunita a poškozený. Pachatelé mohou potřebovat podporu a povzbuzení širší komunity k tomu, aby úspěšně dostáli svým závazkům. Komunita je též odpovědná za řešení situací a faktorů, které zapříčinují a zvyšují výskyt trestné činnosti. Proces restorativní justice může v ideálním případě představovat katalyzátor nebo fórum pro hledání a určování těchto potřeb, odpovědnosti a očekávání.

Reakce na přičiny

Pokud chceme dospět k vyřešení trestného činu a způsobené škody uvést do pořádku, je nutné reagovat nejen na způsobené újmy, ale také na samotné přičiny daného činu. To si přeje většina obětí, která chce znát, jaké kroky jsou činěny k tomu, aby se pro ně i další osoby snížilo riziko opakování obdobných škod.

Rodinné skupinové konference na Novém Zélandu, Fidcii se principy

restorativní justice, mají cíl vyvinout konsenzuální podporovaný plán, který zahrne jak prvky reparace a náhrady, tak i prevence. Plán musí reagovat na konkrétní potřeby poškozeného a s ohledem na ně vymezovat závazky a povinnosti pachatele. Tento plán však dále musí definovat, jaké jsou potřeby pachatele, jejichž naplnění přispěje k tomu, aby změnil své chování.

Dát věci do pořádku vyžaduje ... reagoval na způsobené škody a újmy
 ... řešit příčiny

Od pachatelů se vyžaduje, aby dokázali reagovat na příčiny, které stály v pozadí jejich chování. Pachatelé však většinou bez větší pomoci a podpory nejsou schopni tomuto požadavku vyhovět.

Za povinnostmi a závazky pachatele mohou stát obecnější problémy: příkladem je sociální nespravedlnost a další faktory přispívající ke kriminalitě nebo snižující bezpečnost. Kromě pachatele má zpravidla díl odpovědnosti řada dalších subjektů: rodina, širší komunita, společnost jako celek.

Pachatelé jako oběti

Pokud máme reagovat na způsobené škody a újmy a reagovat na příčiny trestného činu, musíme se zabývat také prožitky, které měly samotní pachatelé. Řada studií ukazuje, že pachatelé jsou trestnou činností traumatizováni a že u nich dochází k procesu viktimizace, pachatelé často hovoří o tom, že byli poškozeni. Tyto prožitky a vnímání újmy a dopadů trestné činnosti z pohledu pachatele mohou být významným klíčem pro řešení příčin trestné činnosti.

Profesor Harwardské univerzity a bývalý vězeňský psychiatr James Gilligan řekl, že základem veškerého násilí je snaha dosáhnout spravedlnosti nebo odčinit nespravedlnost¹⁶. Jinými slovy můžeme tuto myšlenku vyjádřit tak, že trestný čin může být odpovědí na pocit pachatele, že on sám je obětí a jeho je trestný čin prostředkem, jak tento pocit eliminovat.

Vnímání sebe sama jako oběti samozřejmě nezprošťuje pachatele odpovědnosti za spáchaný čin. Pokud je však Gilliganův názor správný, nemůžeme očekávat, že se nám podaří zastavit delikventní chování, aniž bychom pracovali s pocitem viktimizace.

Samotný trest ve skutečnosti často posiluje pocit pachatele, že je obětí. Ke zpracování tohoto prožitku někdy pachatelům stačí, aby byl tento pocit uznán. V některých případech je potřeba s tímto prožitkem pracovat systematictěji, někdy pachatel není schopen změnit své chování dříve, než se dospěje k napravené škod, které pocítil on sám.

Jedná se o velice kontroverzní téma, a není divu, že především pro poškozené je

obtížně přijatelné. Tyto logické argumenty často vyznívají jako omluva pachatelů. Další otázkou je, proč se pouze někteří, jež zažili zkušenost viktimizace, pouštějí na kriminální dráhu. Já jsem však přesvědčen, že pokud chceme přispět ke snížení rizika opakování trestné činnosti, je zapotřebí objevovat prožitky pachatele, kdy se on sám cítil jako obět, a pracovat pak s nimi. V tomto ohledu je příhodnější namísto pojmu viktimizace používat slovo „trauma“. Psychiatrická Sandra Bloom ve své knize *Živáření svatyně* uvádí, že nevyřešená traumata se znovu odehrávají. Pokud traumatický zážitek není dostatečně zpracován, dochází v životě těch, kteří trauma zažili, v jejich rodinách i případně v dalších generacích k jeho opětovnému vynořování¹⁷.

Restorativní justice vyvážené reaguje na zájmy všech

Trauma je klíčovým prožitkem nejen pro oběť, ale také pro řadu pachatelů. Prezentované násilí a kriminální chování může ve skutečnosti být znovu odehrávaný traumatický zážitek, který daná osoba zažila v minulosti, ale neměla možnost na něj adekvátně reagovat. Společnost na tuto neadekvátně prožitá traumata reaguje dalším negativním zásahem ve formě trestu odnětí svobody. Realitu těchto traumatických zážitků pachatelů není možné vnímat jako omluvu jejich chování, ale je třeba jí porozumět a reagovat na ni.

Shrneme-li výše řečené, ústředním tématem restorativní justice je dát věci do pořádku. Tato náprava má dvě dimenze:

1. reagovat na způsobené škody a újmy,
2. řešit příčiny trestného činu včetně negativních prožitků, které ke kriminálnímu jednání pachatele přispěly.

Jelikož při naplňování spravedlnosti by mělo především jít o nápravu narušeného a protože předmětem těchto snah jsou oběti, je třeba, aby se restorativní justice od práce s oběťmi odvíjela. Restorativní justice se však v konečném důsledku zabírá obnovou narušených škod a reintegrací poškozeného i pachatele a spokojeným soužitím celé komunity.

Restorativní justice usiluje o řešení, která podporují odpovědnost, přispívají k napravené škod a vztahů a napomáhají procesu uzdravení všech zúčastněných.

¹⁶ James Gilligan, *Violence: Reflections on a National Epidemic*, (Random House, New York, 1996).

¹⁷ Sandra Bloom, *Creating Sanctuary: Toward the Evolution of Safe Societies* (Routledge, U.S., 1997).

Pohled restorativním objektivem

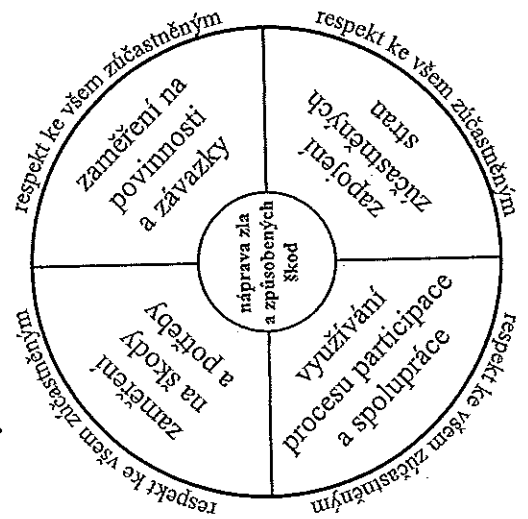
Restorativní justice usiluje o poskytnutí alternativního rámce nebo nové dimenze vnímání trestného činu a spravedlnosti.

Principy

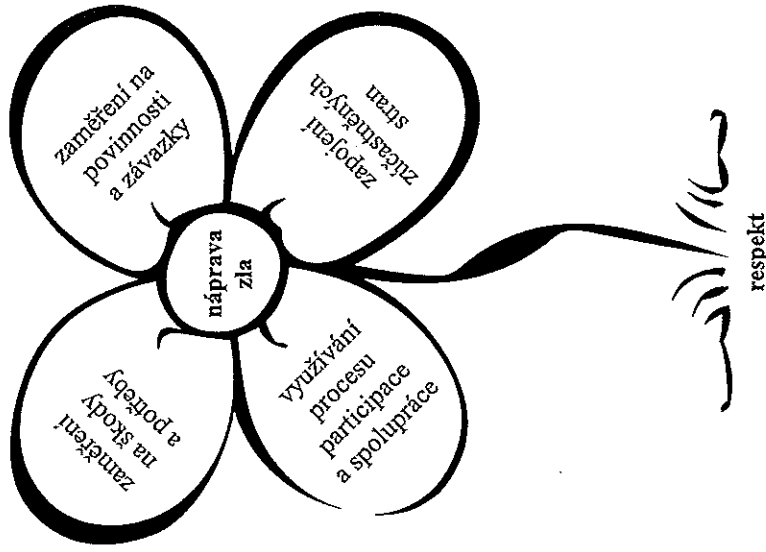
Tento pohled restorativním objektivem nebo restorativní filozofie má pět základních principů:

1. Zaměřuje se na škody a s nimi související potřeby oběti, komunity a pachatele.
2. Zabývá se povinnostmi a závazky, které pramení ze způsobených škod (povinnosti a závazky jak pachatele, tak i komunity a společnosti).
3. Využívá participativní proces založený na vzájemné spolupráci zúčastněných.
4. Zapojuje do procesu všechny zúčastněné, kterých se událost dotýká – poškozené, pachatele, členy komunity a společnost.
5. Usiluje o nápravu špatnosti a zla.

Restorativní justici můžeme znázornit jako kruh. Ve středu kruhu je vyznačeno hlavní zaměření restorativní justice, kterým je úsilí o nápravu zla a způsobených škod. Každou ze čtyř výšeji reprezentuje jeden ze čtyř hlavních prvků: zaměření na škody a potřeby, zaměření na povinnosti a závazky, zapojení zúčastněných stran (oběti, pachatele a dotčené komunity) a v maximální možné míře využívání procesu participace a spolupráce. Při uplatňování těchto prvků je třeba respektovat všechny zúčastněné strany.

Restorativní justici můžeme rovněž znázornit jako květinu. Ve středu květu se objevuje hlavní cíl restorativní justice – dát věci do pořádku. Každý z okvětních lístků představuje jeden z principů potřebných k úspěšné nápravě.

Hodnoty

Principy restorativní justice mají svůj význam pouze v případě, že vycházejí z určitých hodnot. Tyto hodnoty jsou často považovány za samozřejmost a zůstávají bez podrobnějšího vysvětlení. Pokud však chceme uplatňovat restorativní principy způsobem, který je vlastní jejich původnímu duchu a záměru, je třeba tyto hodnoty jednoznačně pojmenovat. Jinak se může stát, že sice využíváme postup vycházející z restorativní justice, ale dospějeme k výsledkům, které restorativní charakter nemají.

Restorativní principy, které tvoří střed neboli jádro restorativní justice, musí být využívány v souladu s určitými hodnotami. Aby „květiná“ restorativní justice, kde jednotlivé okvětní lístky představují restorativní principy, dobře rostla a prospívala, je třeba, aby byla zakořeněna v „půdě“ určitých hodnot.

V pozadí restorativní justice stojí koncepce vzájemné propojenosti a pospolitosti, o které již byla řeč. Všichni jsme propojeni se sebou navzájem a s okolním světem v pavučinách vztahů. Narušení vláken těchto pavučin pocítíme všichni. Základní

elementy restorativní justice – újma a potřeby, povinnosti a závazky a účast vycházejí právě z této koncepce.

Hodnotu vzájemnosti je třeba vyvažovat oceněním hodnoty individuality a jedinečnosti každého z nás. I když jsme vzájemně propojeni, nejsme stejní¹⁸. Jedinečnost klade důraz na rozdílnost. Respektuje přínos každé osoby. Dává váhu specifickým kontextům a popisům situace.

Spravedlnost musí pracovat s oběma hodnotami – vzájemnou pospolitostí i individualitou každého z nás. Hodnota jedinečnosti nám připomíná význam kontextu, z kterého vycházíme, kultury a osobnosti každého z nás.

Téma hodnot, které restorativní justice vyznává, není tímto zdaleka vyčerpano a mohli bychom v něm dlouze pokračovat. Pravděpodobně jednou z nejvýznamnějších vlastností restorativní justice je to, že usiluje o společné objevení a hledání těchto

hodnot. Mezi nejvýznamnější hodnoty restorativní justice patří bezesporu respekt. Pokud bych měl podstatu restorativní justice vyjádřit jedním slovem, vybral bych si právě respekt: respekt ke všem, k těm, kteří se od nás odlišují, i k těm, kteří se jeví jako naši nepřátelé. Hodnota respektu nás upozorňuje na naši vzájemnou propojenost, ale také na naši vzájemnou odlišnost. Respekt od nás vyžaduje vyvažovat zájmy všech stran.

Pokud budeme spravedlnost vnímat jako respekt ke všem zúčastněným, budeme naplňovat spravedlnost restorativně. Pokud nerespektujeme ostatní kolem nás, nemůžeme naplňovat spravedlnost v duchu restorativní justice. Nic nezmění ani fakt, že vzorně naplňujeme restorativní principy – bez hodnoty respektu ztrácí principy restorativní justice význam. Respekt je společným jmenovatelem restorativních principů a musí udávat směr a způsob jejich využívání.

Definice restorativní justice

Jak tedy lze restorativní justici definovat? Ačkoliv mezi odborníky zabývajícími se touto problematikou panuje shoda ohledně jejich základních znaků, je poněkud složitější dospět ke shodnému závěru, co tyto prvky konkrétně znamenají. Někteří z nás si kladou otázku, zda je moudré a potřebné usilovat o jednoznačné definice restorativní justice. Jsme si vědomi potřeby definovat principy a základní měřítka restorativní justice, a zároveň se obáváme arogance a konečné platnosti pevných definic. S vědomím těchto rizik nabízím následující pracovní návrh definice restorativní justice¹⁹:

18 V tomto smyslu mám velké závazky k Jaremu Sawatskemu za jeho významnou práci (doposud nepublikovanou) k tématu hodnot v restorativní justici.

19 Jedná se o upravenou definici Tonyho Marshalla: restorativní justice je proces, ve kterém se všechny strany účastné daného trestného činu setkávají za účelem společného řešení následků trestného činu a jeho dopadů.

Restorativní justice je proces, jenž v maximální možné míře zapojuje všechny, kterých se daná trestná činnost dotkla. Restorativní justice usiluje o maximální možnou míru uzdravení a obnovu trestným činem narušených vztahů a za tímto účelem účastníkům umožňuje společně identifikovat způsobené újmy a vzniklé potřeby a od nich se odvíjející povinnosti a závazky.

Cíl restorativní justice

Cíle a úkoly restorativní justice následujícím způsobem shrnuje ve své vynikající knize *Restorativní justice: cesta k uzdravení a změně* Susan Sharpe²⁰:

Cílem restorativní justice je:

- dát klíčová rozhodnutí do rukou těm, kterých se trestný čin bezprostředně týká
- přispět k léčivému a ozdravnému procesu v rámci naplňování trestní spravedlnosti a podpořit transformační charakter naplňování trestní spravedlnosti
- snížit pravděpodobnost další trestné činnosti

K naplnění těchto cílů je třeba, aby:

- byly do procesu zapojeny oběti a výsledek pro ně byl uspokojivý
- pachatelé porozuměli důsledkům svého jednání a jeho dopadu na okolí a za své chování přebírali odpovědnost
- výsledky jednání napomáhaly obnově narušených vztahů a reagovaly na příčiny daného jednání (plán nápravy reagoval na specifické potřeby oběti a pachatele a byl jim „ušítn na míru“)
- oběť a pachatel nabyli pocit, že je daná věc pro ně „uzavřena“²¹ a oba našli cestu, jak se vrátit zpět do komunity

Klíčové otázky restorativní justice

Zjednodušeně řečeno, pro restorativní justici jsou klíčové následující otázky, na které je v případě trestního konfliktu třeba hledat odpověď. Tyto otázky jsou v podstatě základem restorativní justice.

Klíčové otázky pro restorativní justici

1. Kdo byl poškozen/dotčen?
2. Jaké jsou jeho/její potřeby?

20 Susan Sharpe, *Restorative Justice: A Vision for Healing and Change*, vydalo Mediation and Restorative Justice Centre 430, 9810-111 St., Edmonton, AB, Canada, T5K 1K1, www.edmontonmediation.com Mediation and Restorative Justice Centre.

21 Slovo „uzavřít“ je obětmi, především oběti závažných trestných činů, často vnímáno negativně. Budiž totiž dojem, že danou záležitost lze jednoduše nechat za sebou a zavřít knihu, což není možné. Tento výraz má v této souvislosti význam uzavření ve smyslu být schopen jít dál, což je účelem restorativní justice.

3. Pro koho z dané události vyplývají povinnosti a závazky?
4. Koho se daná situace dotýká (kdo je do ní zapojen)?
5. Jakou formou je vhodné zapojit jednotlivé účastníky do procesu řešení a obnovy narušených stavů?

Pokud o restorativní justici uvažujeme jako o konkrétní formě programu nebo služeb, brzy narazíme na řadu těžkostí. Jednak je to omezená možnost využití těchto konkrétně definovaných programů v praxi. Příkladem jsou konference mezi poškozeným a pachatelem, které jsou využívány v případech „běžných“ trestných činů a mají omezené možnosti využití v případech masového společenského násilí. Dále se setkáváme s problémem, že pokud nemají jednotlivé programy restorativní justice pečlivě vypracovaná pravidla a směrnice, může být jejich využití v některých situacích, například v případech domácího násilí, přímo škodlivé.

Naopak, pokud konkrétní podobu programu restorativní justice odvíjíme od výše uvedených klíčových otázek, stává se restorativní justice přístupem využitelným v široké škále situací a případů. Klíčové otázky nám mohou pomoci celou situaci „přerámcovat“ a uvažovat v jiném kontextu, než který pro společnost vytvořila trestní justice.

Tyto principy rovněž přivedly některé obhájece ke změně pohledu na jejich úlohu při zastupování v případech, kdy byl uložen trest smrti. V USA existuje iniciativa právních zástupců, kteří pracují s oběťmi. Toto hnutí usiluje o zapojení oběti do soudního procesu a zohlednění jejich potřeb při řešení těchto sporů, a to během obhajoby i během obžaloby. Tento přístup nabádá, aby na sebe obžalovaní vzali patřičnou odpovědnost. Výsledkem této iniciativy například bylo, že se podařilo uzavřít řadu tzv. dohod *plea guilty*²², které vyšly z potřeb poškozených a posílily odpovědnost pachatele.

Dalším příkladem jsou obavy zastánců práv obětí z využívání přímého kontaktu a jednání mezi poškozeným a pachatelem v případech domácího násilí. Pokud vzorec násilného chování pokračuje, nebo pokud dané případy nejsou vhodné vedeny odborníky vyškolenými právě pro oblast domácího násilí, jsou tyto obavy legitimní a nebezpečí skutečně hrozí. Někteří odpůrci mohou zastávat názor, že tato forma jednání není pro tyto případy zkrátka vhodná. Jiní včetně některých samotných obětí domácího násilí, se domnívají, že společně setkání poškozeného a pachatele je za předpokladu vhodného vedení důležitým a mocným nástrojem řešení některých případů.

Ať už je, nebo není společné setkání pachatele a poškozeného vhodnou formou intervence pro případy domácího násilí, význam klíčových otázek leží v tom, že umožňují nalézt skutečné potřeby, na které je třeba reagovat. Nevedou

²² Jedná se o prohlášení obžalovaného, že se cítí vinen. Formální krok, který je v anglosaském trestním právu spojen s řadou procedur, možností postupu a rozhodnutí ze strany orgánů trestního řízení. (poznámka překladatelů)

nás do slepé uličky a neomezují naše uvažování na otázku „Co si za své jednání pachatel zaslouží?“

Sám těchto otázek využívám jako pomůcky vždy, když se dostanu ve své praxi do nové situace. Klíčové otázky v kostce vyjadřují podstatu restorativní justice.

Vodítka pro restorativní justici

Další pomůckou pro restorativní praxi je následujících deset vodítek neboli zásad. Tyto principy mohou být využity v procesu vytváření nebo vyhodnocování programů nebo mohou obdobně jako dříve zmíněné klíčové otázky posloužit v hledání odpovědi na specifické otázky a situace.

Vodítka restorativní justice

1. Zaměř se na způsobené škody spíše než na pravidla a normy, které byly porušeny.
2. Ukaž svůj rovný zájem o poškozeného i pachatele, do procesu řešení zapoj obě tyto strany.
3. Usiluj o satisfakci poškozených, zplnomocňuj je a reaguj na potřeby, které jsou pro ně důležité.
4. Podporuj pachatele, pomáhej jim porozumět a přijmout jejich závazky a pomáhej jim tyto závazky splnit.
5. Měj na paměti, že závazky mohou být pro pachatele nepřijemné, ale nikdy by pro něho neměly být zamýšlenou újmou. Vždy by měly být splnitelné a dosažitelné.
6. Vytvářej příležitosti pro dialog mezi poškozeným a obviněným, a to v přímé či nepřímé podobě.
7. Hledej smysluplné způsoby, jak do procesu řešení zapojit komunitu. Reaguj na příčiny a kořeny trestné činnosti.
8. Podporuj proces spolupráce a reintegrace poškozeného a pachatele a dávej těmto principům přednost před nátlakem a izolací.
9. Věnuj pozornost neúmyslným důsledkům svého počínání a neplánovaným dopadům programu.
10. Při své práci respektuj všechny zúčastněné strany – poškozené, pachatele a kolegy v justici.

Harry Mika a Howard Zehr²³

²³ Tato vodítka byla původně v pozmeněné formě publikována jako knižní záložka Mennonitickým národní výborem (*Mennonite Central Committee*) v Akronu, Pensylvánie, v roce 1997.

3. Restorativní praxe

Pojem restorativní justice se objevil v sedmdesátých a osmdesátých letech ve Spojených státech amerických a v Kanadě. Tento termín, stejně jako základní koncept restorativní justice, vznikl v souvislosti s postupy uplatňovanými a spravedlnosti, které nesly název „Program usmíření mezi poškozeným a pachatelem“.²⁴ Během uplynulých let tento program prošel řadou změn a zároveň vznikly nové formy uplatňování restorativní justice. Vývoj zaznamenaly také starší programy, které byly přetvořeny v souvislosti s restorativní filozofií, a termín „restorativní“ se stal součástí jejich názvu. Které hlavní restorativní přístupy nebo postupy dnes systém západní justice tedy vlastně využívá? Odpověď na tuto otázku je velice složitá a rád bych Vás upozornil na to, že způsob využití restorativních přístupů na poli trestní justice, uvedené v této kapitole, zdaleka nepředstavují ucelený obraz této problematiky.

Důležitým místem uplatňování restorativních přístupů se stala oblast školství. V restorativních programech ve školách najdeme prvky totožné s restorativními programy v trestní justici, i když postupy používané v oblasti vzdělávání a výchovy je třeba přizpůsobit danému kontextu.

Restorativní přístupy jsou též využívány na pracovištích a při řešení problémů větších komunit. I zde ve srovnání s popsányými modely najdeme shodné prvky a také důležité rozdíly. Restorativní přístupy jsou brány v potaz při hledání řešení otázek na téma uplatnění spravedlnosti v případě následků rozsáhlých společenských konfliktů a bezpráví. Tyto úvahy však prozatím mají spíše podobu teoretických úvah než konkrétních praktických zkušeností.

Restorativní justice je často katalyzátorem původních zvyků a přístupů pro příslušný komunit, které mají blízko k tradičním způsobům naplňování spravedlnosti, například obyvatelé Afriky nebo původní obyvatelé Severní Ameriky. Křísí se zde zvykové přístupy, kterým se dostává nového ocenění. Ziskávají ztracenou legitimitu a jsou přizpůsobovány současným podmínkám. Tyto tradiční, mnohdy nedokonalé, ale pro dané komunity vysoce funkční přístupy byly v dobách kolonizace západním právním systémem potlačeny a zavrhnuty.

Restorativní justice umožňuje ověřit, co bylo na těchto tradicích dobré a vrátit jim jejich legitimitu. Některé tyto upravené modely rozvíjí k uplatnění v moderním právním systému. Příkladem využití tradičních postupů adaptovaných na současně podmínky (nejedná se tedy o pouhou replikaci těchto tradičních postupů) jsou rodinné skupinové konference a smírčí kruhy, které patří mezi nejvýznamnější formy uplatnění restorativní justice.

Restorativní justice nám umožňuje hledat odpovědi na otázky uplatnění spravedlnosti při transformaci konfliktů a vytváření smíru ve společnosti, a to na teoretické i praktické úrovni. Většina konfliktů zahrnuje nebo se stále vrací

pocitu krivdy a spáchané nespravedlnosti. Odborníci zabývající se řešením nebo transformací konfliktů si tuto skutečnost do jisté míry uvědomují, ovšem justiční koncepce i praxe jsou v této oblasti značně mlhavé. Restorativní justice a její principy nabízejí konkrétní rámec jak naplnit spravedlnost při řešení konfliktů.

Příkladem je několik afrických odborníků věnujících se řešení konfliktů, kteří v rámci studijního programu „Transformace konfliktů“²⁵ na Východní Mennonitské Univerzitě (Eastern Mennonite University) v Harrisonburgu ve Virginii absolvovali kurz restorativní justice a poté se vrátili do Ghany, aby dále pracovali s tamními vlekými konfliktů. Tito odborníci po svém návratu využili rámec restorativní justice a poprvé tak byli schopni s pomocí tradičních postupů naplňování spravedlnosti tyto konfliktů efektivně řešit. Podářilo se tak mírova usílit dostat ze slepé uličky a posunout se vpřed.

Oblast restorativní justice se stává příliš rozmanitou na to, aby ji bylo možné zachytit do jakékoli jednoduché klasifikace. Následující text je pokusem o stručný přehled některých praktik, které se zrodily na poli západního systému justice.

Hlavní restorativní přístupy často zahrnují zprostředkování kontaktu mezi poškozeným a pachatelem

Praxi restorativní justice dominují tři význačné modely: konference mezi obětí a pachatelem²⁶, rodinné skupinové konference a přístup nazývaný „kruhy“. Rodinné skupinové konference mohou využít model „kruhu“ a za určitých okolností jsou vyvíjeny nové formy obsahující prvky všech přístupů. Někdy mohou být v jednom jediném případě nebo situaci využity různé modely. Zprostředkování kontaktu mezi obětí a pachatelem může proběhnout předem jako přípravná fáze dalšího restorativního postupu, například „trestajícího kruhu“.

Všechny uvedené modely však mají společné důležité prvky. Proto někdy tvoří jednu skupinu označovanou jako rozdílné formy restorativních konferencí. Každý z modelů zahrnuje kontakt mezi klíčovými účastníky konfliktu: přinejmenším mezi poškozeným a pachatelem, a někdy též s další částí komunity či se zástupci justičního systému. V případě, že přímý kontakt poškozeného s pachatelem není na místě nebo jej nelze uskutečnit, lze danou osobu zastoupit nebo nahradit. Někdy se během přípravy místo přímého kontaktu využívá forma dopisu nebo videonahrávek. Některá z forem kontaktu je však součástí všech uvedených modelů, přičemž se upřednostňuje setkání tváří v tvář.

Setkání vede facilitátor, který jej vede, dohlíží na celý proces a vyvažuje zájmy všech zúčastněných stran. Facilitátoři konferencí, na rozdíl od arbitrá, nerozhodují o obsahu dohody mezi přítomnými stranami. Účastníci každého z modelů mají příležitost prozkoumat a probát fakta, uvědomit si pocity a hledat

²⁵ Conflict Transformation Program

²⁶ Autot tímto termínem nahrazuje pojem mediace. (pozn. překladatelů)

možná řešení. Jsou pro ně vytvořeny podmínky, aby mohli vyprávět své příběhy, ptát se, vyjádřit své pocity a pracovat na vzájemně přijatelných výsledcích setkání. Ron Claasen, který dlouhodobě praktikuje restorativní justici, v této souvislosti uvádí následující tři předpoklady efektivního řešení jakýchkoliv typů konfliktů:

1. musí být uznána křivda nebo bezpráví,
2. musí být nastolena spravedlnost,
3. je třeba vzít na vědomí existující záruky, budoucí rizika a plán jejich řešení²⁷.

Poškození mají během setkání příležitost hovořit o zlu, které se jim přihodilo, a pachatelé mají možnost si tuto skutečnost uvědomit. Náhrada škody nebo omluva, ke kterým by během kontaktu mělo dojít, přispívají k „vyrovnaní účtu“, to znamená k obnově spravedlnosti.

Je třeba jednat o otázkách týkajících se budoucnosti: Zopakuje pachatel znovu svůj čin? Jak spolu můžeme žít v rámci jedné komunity? Jak můžeme dále žít svůj život? Ve všech modelech restorativních konferencí lze na takové otázky reagovat prostřednictvím facilitovaného setkání.

V každém z těchto modelů je účast poškozeného naprosto dobrovolná. Nezbytnou podmínkou uskutečnění každého z nich je, že si pachatel alespoň do jisté míry uvědomí svoji zodpovědnost. Ke konferencím většinou nedojde, pokud pachatel svou vinu nebo zodpovědnost odmítá uznat. Účast pachatele by měla být dobrovolná. Konference by jistě neměly být uspořádány proti jeho vůli. V praxi je na pachatele často vyvíjen tlak, aby si vybral mezi větším a menším zlem. Během pohovorů pachatelé často naznačují, že setkat se tváří v tvář s těmi, které poškodili, je pro ně těžké a děsivé. Většina z nás by se takové povinnosti jistě pokusila vyhnout, pokud by to bylo možné.

Kromě novozélandských rodinných konferencí se níže uvedených modelů využívá většinou na základě postoupení případu, které není obligatorní. V případě méně závažné trestné činnosti může podnět k postoupení případu vyjít ze strany komunity, možná školy nebo náboženské organizace. Někdy podnět k postoupení vzejde od samotných účastníků konfliktu.

Většina podnětů k postoupení případu však vychází ze strany orgánů činných v trestním řízení. Je přesně určen cíl postoupení případu, jehož povaha závisí na daném případě a komunitě, které se případ týká. Případy může postoupit policie, státní zástupce, probační služba, soud, dokonce i věznice. Postupuje-li případ soud, je to možné učinit před pravomočným rozhodnutím ve věci. V takových situacích soudce vezme výsledek konference v potaz při stanovení rozsudku. V některých jurisdikcích nebo případech soudce nařídí náhradu škody a požádá aby částka byla stanovena prostřednictvím restorativní konference. Dohoda se pak stane součástí rozsudku, anebo probačního příkazu.

Jedná-li se o závažné násilné trestné činy, programy zprostředkování kontaktů

mezi obětí a pachatelem se většinou odehrávají mimo formální systém justice a jsou koncipovány tak, aby byly iniciovány účastníky, nejčastěji poškozenými.

Rozdíly mezi modely: „kdo“ a „jak“

Ačkoli jsou modely restorativní justice shodné v základních rysech, jejich aplikace se liší v závislosti na kategorii účastníků a v některých případech také ve stylu facilitace.

Konference mezi poškozeným a pachatelem²⁸

Konference mezi poškozeným a pachatelem se na prvním místě týkají poškozeného a pachatele. Individuální práce s poškozeným a pachatelem je zahájena na základě postoupení případu. Pokud s tím strany sporu souhlasí, je jim umožněn kontakt prostřednictvím setkání nebo konference. Setkání připravuje vyskolený facilitátor, který vede celý proces tak, aby byl pro obě strany vyvážený. Výsledkem bývá podepsaná dohoda o náhradě škody, což ale nebývá obvyklé v

případech závažných násilných trestných činů. Rodinní příslušníci poškozeného nebo pachatele se setkání mohou zúčastnit, ale obvykle zde plní druhotnou podpůrnou roli. Osoby reprezentující komunitu se mohou zúčastnit v roli facilitátorů, anebo jako ti, jež na program dohlížejí, ale většinou se jej neúčastní aktivním způsobem.

Rodinné skupinové konference²⁹

Rodinné skupinové konference rozšiřují okruh primárních účastníků o rodinné příslušníky nebo další jednotlivce významné pro přímé účastníky konfliktu. Tento model vytváří podmínky, aby na sebe pachatelé vzali odpovědnost a změnili své chování, a proto je zvláště důležité, aby byla na konferenci přizvána pachatelova rodina nebo jiné relevantní osoby. Za jistých okolností může být přítomen představitel justičního systému, například policejní úředník, zejména může-li ovlivnit právní výsledek případu.

V praxi zaujmají významné postavení dvě formy rodinných skupinových konferencí. Jeden z modelů, kterému je věnována značná pozornost v Severní Americe, částečně vychází z novozélandských myšlenek a původně byl vyvinut australskou policií. Často využívá standardizovaný model facilitace. Facilitátory mohou být představitelé úřadů, například speciálně vyskolení policejní úředníci. Tato forma konference se zaměřuje zvláště na dynamiku hanby a využívá její pozitivní aspekty.

Druhý starší model rodinných skupinových konferencí, s kterým jsem lépe obeznámen, pochází z Nového Zélandu a dnes zde funguje jako norma v systému

spravedlnosti pro mladistvé. Tento model není ve Spojených Státech tak známý jako konference mezi poškozeným a pachatelem nebo kruhy (viz strana 34), a proto se mu budu věnovat podrobněji.

V roce 1989 došlo na Novém Zélandu k převratné změně justičního systému, kterou vyvolala kritika systému sociální péče a justice pro mladistvé ze strany tamního původního maorského obyvatelstva. To kritizovalo stát, že využívá násilím zavedený nepřátelský koloniální systém. Standardní reakcí i na nejzávažnější trestné činy se na Novém Zélandu staly rodinné skupinové konference³⁰. Soudní systém zde byl zachován, aby plnil podpůrnou a rezervní funkci. V tomto kontextu lze rodinné skupinové konference považovat za součást justičního systému a zároveň za metodu zprostředkování kontaktu.

Přípravu a facilitaci konferencí mají na starosti tzv. koordinátoři justice pro mladistvé, kteří jsou pracovníky sociálních služeb. Pomáhají rodinám určit osoby, které by měly být přítomny, plánují a navrhují průběh setkání tak, aby bylo přijatelné pro všechny zúčastněné. Jedním z cílů je přiměřenost procesu z hlediska kulturní příslušnosti jednotlivých aktérů, forma konference by měla být přizpůsobena potřebám a kulturním zvyklostem oběti a zúčastněných rodin.

Facilitace nemá předem daný scénář. Konference se často vyvíjejí podobně, každá z nich je však přizpůsobena potřebám jednotlivých stran. Častým společným rysem je „rodinná schůze“, ke které dochází v různých okamžicích konference. Tehdy se pachatel a rodina odebere do jiné místnosti, aby projednali, co se stalo, a připravili návrh, který předloží poškozenému a ostatním účastníkům konference.

Podobně jako mediátor, který řídí konference mezi poškozeným a pachatelem, i koordinátor rodinné skupinové konference musí usilovat o nestrannost, vyvažovat zájmy a potřeby obou stran. Koordinátor je pověřen dohledem nad přípravou plánu. Stará se o to, aby plán reagoval na příčiny daného sporu a zahrnoval odškodnění, aby byl pachatel veden k přiměřené odpovědnosti a napomáhá tomu, aby byl navržený plán realistický.

Ve srovnání s konferencemi mezi poškozeným a pachatelem mají tyto konference více inkluzivní povahu, přestože se jich komunita výslovně neúčastní. Významnou úlohu zde hrají rodinní příslušníci ze strany pachatele. Rodinné skupinové konference jsou považovány za intervenci, která má posilující a zpřimocňující vliv vzhledem k rodině. Poškození mohou na konferenci přivést rodinné příslušníky nebo své zastance. Setkání se může účastnit zvláštní advokát nebo advokát pro mladistvé a též zástupci poskytovatelů péče. Navíc musí být přítomna policie, která na Novém Zélandu plní úlohu státního zástupce.

Rodinné skupinové konference novozélandského typu nejsou pouze prostředkem k vyjádření faktů a pocitů a sjednání dohody o náhradě škody.

30 Justiční systém pro mladistvé je na Novém Zélandu uzpůsoben tak, aby pachatelé méně závažných trestných činů byly odkloněni mimo systém trestní justice. K tomu někdy dojde ve spojitosti s neformální konferencí mezi obětí a pachatelem.

Jsou navrženy tak, aby mohly ve většině případů nahradit soudní jednání. Jejich cílem je vyvinout celkový plán pro pachatele, který navíc k odškodnění zahrnuje preventivní prvky a někdy trest. Během setkání lze dokonce vyjednatvát ohledně daného obvinění. Zajímavé je, že s plánem musí souhlasit všichni účastníci konference. Poškozený, pachatel nebo policie mohou pozastavit platnost výsledku konference, pokud s ním nejsou spokojeni.

Rodinné skupinové konference tedy rozšiřují okruh účastníků na rodinné příslušníky a jiné významné osoby a někdy také na zástupce justice. Na Novém Zélandu jsou součástí konference „rodinné schůze“, facilitátor může zastávat méně neutrální roli a mít širší záběr ve srovnání s facilitátorem konferencí mezi poškozeným a pachatelem. Skupinové rodinné konference, někdy nazývané „komunitními“ nebo „účtovacími“ konferencemi, se využívají experimentálně a řada zemí je přizpůsobila svým podmínkám.

Kruhy

Kruhy se původně objevily v komunitách prvotních obyvatel Kanady. Soudce Barry Stuart, který tuto formu ve své soudcovské praxi poprvé oficiálně použil, ji pojmenoval termínem „smířcí kruhy“³¹. Dnes se kruhy využívají pro řadu účelů. Vedle trestajících kruhů, se záměrem stanovit trest v trestních případech, existují „ozdravné“ kruhy³² (někdy využívané jako příprava na trestající kruh). Forma řešení konfliktů v kruhu našla uplatnění také v oblasti pracovních sporů, dokonce je zamýšlena jako forma společenského dialogu.

Během realizace programu se účastníci posadí do kruhu, kde jeden druhému předává „kus řeči“³³. Každá osoba, jedna po druhé v pořadí, ve kterém sedí v kruhu, dostane možnost promluvit.

V procesu jsou artikulovány hodnoty, nebo dokonce životní filozofie, týkající se respektu, hodnoty každého z účastníků, integrity, důležitosti mluvit od srdce...

Proces vede jeden nebo dva facilitátoři, takzvaní „opatrovníci kruhu“³⁴. V komunitách původního obyvatelstva hrají důležitou roli starší lidé, kteří mohou kruh vést a nabídnout radu a přispět svou životní zkušeností.

Kruhy rozšiřují počet účastníků. Hlavními aktéry jsou poškození, pachatelé, rodinní příslušníci, někdy justiční úředníci a též zástupci komunity. Tito zástupci komunity jsou v některých případech pozváni, protože jsou nějakým způsobem svázáni s určitým trestným činem, s poškozeným či pachatelem, nebo mají v dané věci svůj zájem. Někdy se jedná o účastníky jiného stálého kruhu dobrovolníků probíhajícího v dané komunitě.

Diskuze v kruhu má ve srovnání s ostatními modely restorativní justice díky účasti komunity často širší rozsah. Účastníci mají příležitost reagovat na

31 peacemaking circles

32 healing circles

33 talking piece

34 circle keepers

společenské příčiny trestného činu, mohou se věnovat potřebám obětí a pachatelů, předmětem jejich jednání může být odpovědnost dané komunity a její případné povinnosti, diskutovány mohou být společenské normy nebo další pro danou komunitu významná témata.

Kruhy sice původně vznikly v malých, homogenních komunitách, dnes jsou však využívány v rozmanitých společenstvích včetně velkých městských oblastí, své uplatnění našly také v řadě případů mimo trestní justici.

Nehodí se zde předkládat všechny formy restorativní justice nebo jejich výhody a zasluby. Za zmínku stojí, že všechny zmíněné modely jsou formami zprostředkování kontaktu. Liší se mohou co do počtu a kategorií účastníků i stylem facilitace. Jak jsem se již zmínil, tyto formy se mezi sebou stále více mísí, takže jejich vzájemné rozdíly se zdají být méně důležité, než tomu bylo předtím.

Rád bych upozornil na skutečnost, že všechny restorativní přístupy zahrnují přímý kontakt poškozeného a obviněného, ale ne všechny potřeby poškozeného mohou být jejich prostřednictvím naplněny. Některé potřeby poškozeného se vztahují k pachateli, jiné nikoliv. Též pachatelé mají povinnosti a potřeby, které nemusejí mít nic společného s obětí. Níže uvedená typologie proto zahrnuje jak programy založené na kontaktu, tak i jiné formy programů.

Rozdíly mezi modely dle cílů

Dalším způsobem, jak porozumět rozdílům mezi rozmanitými přístupy, je zkoumat jejich cíle. Programy pak můžeme rozdělit do tří kategorií:

Alternativní nebo odklonné programy

Cílem těchto programů většinou je poskytnout alternativu k uložení trestu, anebo případ v některé fázi trestního stíhání nebo trestního soudního řízení, která následuje po odsouzení, odklonit. Státní zástupci mohou případ postoupit jinam, odložit výkon trestu a s konečnou platností jej, pokud byl uspokojivě vyřešen, zastavit. Soudce má možnost případ postoupit restorativní konferenci, aby reagovala na některou část rozsudku, například na požadavek odškodnění. V některých případech se soudce a státní zástupce mohou zúčastnit kruhu, jehož cílem je dosáhnout rozsudku "šitého na míru" potřebám obětí, pachatele a komunity.

V Batavíi ve státě New York existuje restorativní program s dlouhou tradicí, zaměřený na závažné trestné činy. V rámci tohoto programu je nejdříve oslovena oběť závažné trestné činnosti, poté pachatel. V případě doznání pachatele je možné využít tzv. „alternative plea“, některý z alternativních trestů, a dokonce stanovit podmínky a povinnosti pro pobyt na svobodě. Na Novém Zélandu jsou konference běžnou normou a soudní procesy alternativou k nim.

Léčebné nebo terapeutické programy

Stále více restorativních programů, například konferencí, bývá rozvíjeno v případech té nejzávažnější trestné činnosti – násilných přepadení, dokonce znásilnění a vražd. V těchto případech je pachatel většinou ve vězení.

Tyto programy zprostředkování kontaktu zpravidla neusilují o ovlivnění konečného rozhodnutí ve věci.

Takové kontaktní programy jsou koncipovány tak, aby účast či neúčast neovlivnila výsledek případu. Pachatelé často výslovně souhlasí s tím, aby jejich participace v procesu nebyla zahrnuta do žádosti o propuštění na paroli nebo žádosti o milost. Jsou-li takové programy vhodné připraveny a mají-li odpovídající strukturu, jsou velmi vlivné. Představují pozitivní zkušenost pro oběť i pachatele, přičemž nezáleží na tom, kdo je inicioval.

Ne všechny programy v této kategorii zahrnují přímý kontakt mezi poškozeným a pachatelem daného trestného činu. Některé programy fungují spíše jako forma rehabilitace pachatele se zaměřením na poškozeného. Během programu jsou pro pachatele vytvářeny takové podmínky, aby porozuměli tomu, co spáchali, a vzali za to na sebe zodpovědnost. Součástí procesu mohou být tzv. panely pro poškozené, kde poškození dostanou příležitost vyprávět pachatelům svůj příběh. Další programy nabízejí smíšená setkání, semináře ve věznicích určené obětem, pachatelům a někdy též členům komunity, kde společně přemítají o různých tématech a otázkách, s cílem užítu pro všechny zúčastněné.

Programy po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody

Tato relativně nová oblast restorativních programů souvisí s přechodnou fází po propuštění pachatele z výkonu trestu. V „domech na půl cesty“ i ve věznicích jsou rozvíjeny programy, které reagují na újmu způsobenou poškozenému, usilují o posílení odpovědnosti pachatele s cílem pomoci oběma stranám při návratu pachatele zpět do společnosti.

K nejzajímavějších modelům patří kanadské „Kruhy podpory a odpovědnosti“³⁵ určené pachatelům sexuálně motivovaných trestných činů, kteří jsou propuštěni z vězení. Ve Spojených státech amerických a v Kanadě jsou tyto pachatelé po skončení výkonu trestu odnětí svobody většinou propuštěni a vracejí se zpět do společnosti, a to bez dostatečné podpory a zároven za velkých obav komunity a poškozeného. Tito pachatelé (v tomto případě doufáme, že bývalí) jsou často svými blízkými komunitami vyobcováni, takže se odstěhují jinam. V těchto případech může dojít ke zvýšení rizika recidivy.

Kruhy podpory a odpovědnosti sdružují okruh osob – bývalých pachatelů, členů komunity i obětí podobných trestných činů – nejen za účelem tyto pachatele podpořit, ale také je učinit zodpovědnými. Nejdříve probíhá intenzivní kontakt s pachatelem, který zahrnuje také denní kontrolu a stanovení přísných pravidel toho, co daná osoba může dělat a kam může jít. Tyto kruhy vedou pachatele k

4. Zní otázka bud', anebo?

Ve svých předchozích pracích jsem mnohdy retributivní systém trestní justice stavěl do vzájemného ostrého kontrastu s restorativním přístupem ke spravedlnosti. Postupem času jsem však dopěl k přesvědčení, že tato polarizace může být v jistém smyslu zavádějící. Přehledy, které zdůrazňují charakteristické znaky týkající se odlišností těchto dvou přístupů, sice osvětlují jejich významné prvky, ale zároveň jsou zavádějící, zakrývají oblasti, v kterých jsou si tyto koncepty podobné, a staví do pozadí možnosti vzájemného doplňování těchto dvou přístupů.

Odpłatná justice verzus restorativní justice?

Filozof Conrad Brunk, který se zabývá právem, zastává názor, že retribuice a obnova (restorace) nejsou na teoretické či filozofické úrovni antonyma, za která je často považujeme³⁷. Ve skutečnosti mají tyto dva přístupy mnoho společného. Retributivní i restorativní teorie v obecném slova smyslu usilují o ochranu prostřednictvím reciprocity a urovnání stavu. Každý z těchto přístupů však navrhuje jiné postupy, jak toho dosáhnout.

Retributivní i restorativní teorie pracují se základní koncepcí, že spáchání trestného činu narušuje stav rovnováhy. Z tohoto předpokladu pro oba přístupy vyplývá, že poškozenému se má něčeho dostat a pachatel má něco dát, resp. je něco dlužen. Oba přístupy se rovněž shodují v tom, že je zapotřebí zachovat úměrný vztah mezi spáchaným jednáním a odpovědí na něj. Liší se však ve způsobu, jak k tomu dospět.

Retributivní teorie je založena na víře, že k nápravě vzniklé situace je možné dospět prostřednictvím újmy a omezení pachatele. Praxe však ukazuje, že toto mnohdy funguje kontraproduktivně jak v případě pachatele, tak i poškozeného.

Oproti tomu restorativní justice věří v to, že k nápravě lze dospět prostřednictvím uznání újmy a potřeb poškozeného a aktivní podpory pachatele k tomu, aby převzal za své jednání odpovědnost, nahradil způsobené škody a řešil příčiny stojící za jeho chováním. Restorativní justice usiluje o nápravu prostřednictvím pozitivně definovaných kroků, a tak disponuje potenciálem zohlednit poškozeného i pachatele a pomoci oběma stranám dospět k žádoucím změnám v jejich životě.

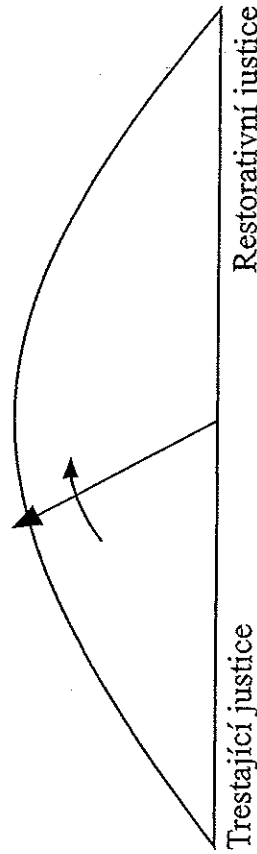
³⁷ *Restorativní justice a filozofické teorie trestu (Restorative Justice and the Philosophical Theories of Criminal Punishment)*, autor: Conrad Brunk, publikovaná v *Duchovních kořenech restorativní justice (Spiritual Roots of Restorative Justice)*, editor Michael L. Hadley. (Albany, New York, State University of New York Press, 2001), str.31–56

Trestní justice verzus restorativní justice?

Zastánci restorativní justice sní o tom, že jednoho dne bude systém justice plně fungovat podle restorativních principů. Je diskutabilní, uvažujeme-li v horizontu blízké budoucnosti, zda je tento cíl realistický. Pravděpodobnější je situace, kdy se restorativní justice stane běžnou normou a některé formy systému trestní justice budou vnímány jako alternativa k restorativním postupům. Možná nás čeká situace, kdy všechny postupy naplňování spravedlnosti budou orientovány restorativně.

Společnost potřebuje systém, prostřednictvím kterého dosáhne co nejspravedlivějšího řešení i v případech, kdy účastníci sporu nechtějí za řešení převzít odpovědnost. Některé případy jsou zkrátka příliš složité nebo závažné, než aby mohly být vyřešeny přímými účastníky daného sporu. Je proto nutné mít k dispozici systém, který bere v potaz zájmy a závazky společnosti přesahující kompetence bezprostředních aktérů daného sporu. Zároveň nesmíme dopustit, abychom s rozšiřující se restorativní praxí ztratili hodnoty, které reprezentuje stávající tradiční právní systém: například zákonnost procesu, právo na řádný proces a ochrana lidských práv.

Na svět justice můžeme nahlížet jako na kontinuum. Na jeho jednom konci je západní model právního, resp. trestního systému. Jeho významnou předností je například ochrana lidských práv. Tato koncepce má však i své značné slabiny. Na druhém konci kontinua vidíme restorativní přístup. Také ten má důležité přednosti, ale také limity, alespoň co se týká jeho současné koncepce a praxe.

Reálným cílem může být to, že v maximální možné míře budeme směřovat k procesu, který je restorativní. V některých případech nebo situacích se nemusíme dostat daleko. Jindy se nám může podařit dosáhnout plně restorativního procesu a výstupů. Většinou se však budeme pohybovat mezi oběma póly, kde budou využívány nástroje obou systémů a proces naplňování spravedlnosti bude pouze částečně restorativní. Zatím si můžeme jen přát, aby nastal den, kdy oba póly budou spočívat na restorativních principech.

Restorativní justice je řeka

Před několika lety, když jsem žil v Pensylvánii, jsme se s manželkou vydali hledat pramen řeky Susquehanny, která tudy protéká. Nechali jsme se vést jedním z ramen řeky, až jsme došli ke staré farmě, kde jsme pod kopcem našli rezavou trubku vyčnívající ze země. Trubka byla svedena do vany, z které pil dobytek. Voda z vany přetékala na zem, vytvářela malý potůček, ze kterého někde mnohem dál vznikla mohutná řeka.

Zdálka není jisté, zda se skutečně jednalo o pramen řeky. V blízkém okolí se nacházejí další prameny, které by se o tuto čest mohly ucházet. Zároveň je zřejmé, že by se tento potůček nemohl stát řekou, pokud by se nespojil se stovkou dalších. Tento příběh o řece a prameni používám jako metaforu pro rozvoj restorativní justice.

Hnutí restorativní justice, jak jej známe dnes, začalo nenápadným potůčkem v 80. letech. V čele stála hrstka lidí, kteří si přáli změnit pohled na spravedlnost. Počátky tohoto hnutí se zprvu objevují v samotné praxi, v podobě nových metod práce a experimentů. Teoretický koncept restorativní justice se začal vyvíjet teprve později. I když počátky současné restorativní justice nesaňají daleko do minulosti, tento proud čerpá z tradic, starých, jako je celá dlouhá historie lidstva.

Restorativní justice ve svých počátcích byla stávajícím moderním právním systémem vedena „podzemně“. V průběhu posledních pětadvaceti let hnutí restorativní justice nabylo nové podoby a vyrostlo v řeku, která se dále rozšiřuje. V současné době restorativní justice na celém světě uznávají vládní subjekty i občanské iniciativy působící v oblasti prevence a řešení trestné činnosti. Do „řeky“ restorativní justice přispívají svou zkušeností a odborností tisíce lidí po celém světě. Obdobně jako ostatní řeky je také „řeka restorativní justice“ živena bezpočtem přítoků z celého světa.

Významnými „přítoky“ jsou jednotlivé programy uplatňující restorativní principy v praxi, realizované v řadě zemí světa. Patří sem také celá řada tradic původních obyvatel a současných postupů, které z těchto tradic vycházejí. Například se jedná o rodinné skupinové konference převzaté od maorského obyvatelstva Nového Zélandu, „trestání v kruhu“³⁸ převzaté od původních obyvatel severní Kanady, tzv. smírcí soudy³⁹ obyvatel Navaho, africké zvykové právo, jirga⁴⁰, praktikované v Afghánistánu. Dalším významným proudem je oblast mediace a řešení konfliktů, hnutí za práva obětí, a konečně také vývoj v oblasti alternativ k trestu odnětí svobody, který zaznamenáváme v posledních desetiletích. V této souvislosti je třeba také vzpomenout řadu náboženských zvyklostí a tradic.

38 sentencing circles

39 peacemaking courts

40 Jedná se o fórum, na kterém se setkávají zástupci starších z kmenů žijících na území Afghánistánu za účelem řešení národních a jiných důležitých otázek. /poznámka překladatelů/

Experimenty, praktické postupy a zvyky pocházející z rozličných komunit a kultur nám nabízejí cenné poučení. Žádný z těchto postupů však není možné jednoduše přenést do jiného prostředí. Měli bychom na ně spíše pohlížet jako na příklady toho, jak si jednotlivé komunity a společnosti našly svůj vlastní způsob naplňování spravedlnosti a jak reagují na spáchaný trestný čin. Tyto zkušenosti nám mohou poskytnout inspiraci. Nenabídnou nám však hotové šablony, mohou pouze posloužit jako katalyzátor pro formování našich vlastních myšlenek a směr vývoje.

Tento na kontext dané situace zaměřený přístup ukazuje, že skutečná spravedlnost vzniká v rozhovoru angažovaných stran, reaguje na konkrétní potřeby účastníků a bere v potaz místní tradice. Z tohoto důvodu musíme být velice obezřetní k „top-down“ (shora dolů) strategiím uplatňování restorativních přístupů.

Snažím se zde zdůraznit, že ke spravedlnosti nemůžeme dospět, pokud se budeme nadále zaměřovat na hledání odpovědí na otázky, které si klade stávající trestní systém: Jak byl porušen zákon? Kdo to spáchal? Co si za své jednání zaslouží/Jak má být potrestán? Naplnění opravdové spravedlnosti vyžaduje, abychom si kladli otázky, jako např. Komu byla způsobena škoda? Co tato osoba potřebuje? Pro koho z toho plynou povinnosti a závazky? Koho se daná událost dotýká? Jakým způsobem lze tyto účastníky zapojit do procesu řešení?

Restorativní justice od nás požaduje, abychom změnili svůj úhel pohledu na trestný čin a jeho řešení a naučili se klást jiné otázky. Restorativní justice je především pozváním ke společnému jednání, ve kterém se můžeme vzájemně podporovat, obohacovat se a učit se od sebe navzájem. Poukazuje na skutečnost, že jsme všichni vzájemně propojeni.

APPENDIX 1

Základní principy restorativní justice

- 1.0 Trestný čin je především lidskou újmu a narušením mezilidských vztahů.
- 1.1 *Trestný čin způsobuje újmu obětem a komunitě. Oběti a komunita potřebují dostát satisfakce a nápravy škod.*
- Příjímají poškozenými jsou ti, kterým byla trestným činem bezprostředně způsobena škoda. Za poškozené je však třeba považovat také další osoby, například rodinné příslušníky obětí a pachatelů, svědky a členy trestným činem dotčené komunity.
 - Je třeba reagovat na vztahy narušené trestným činem (a reagovat na vztahy, které trestným činem vznikly).
 - Obnova je kontinuem odpovědi a reakcí na škálu potřeb a škod, které zakoušejí poškození, pachatelé a komunita.
- 1.2 *Poškození, pachatelé a komunita dotčené trestným činem jsou klíčovými účastníky procesu naplňování spravedlnosti.*
- Proces restorativní justice maximalizuje možnosti zapojení a účasti těchto stran (především poškozených a pachatelů) do procesu řešení. Hledáme způsob, jak obnovit narušené vztahy a stavy, napravit způsobené škody, posílit odpovědný přístup a snížit riziko opakování trestného činu.
 - Úloha jednotlivých stran v procesu řešení je dána povahou trestného činu a možnostmi a preferencemi samotných stran.
 - Úloha státu, jež není přímým poškozeným, je v procesu řešení omezená. Jeho úloha spočívá například v zjišťování informací, facilitaci procesu nebo zajištění bezpečnosti.

2.0 Trestný čin vytváří závazky a povinnosti

- 2.1 *Povinnosti pachatele je udělat maximum proto, aby dal věci do pořádku a napravil své jednání.*
- Protože zde existuje primární závazek vůči poškozeným, restorativní justice je zplnomocňuje, aby se efektivně účastnila procesu definování těchto závazků a povinností.
 - Pachatelé jsou podporováni v tom, aby porozuměli negativnímu dopadu svého chování na poškozené a komunitu a navrhli způsob, jak za své jednání převzít odpovědnost.
 - Proces restorativní justice v maximální možné míře podporuje účast a dobrovolnou volbu pachatele, minimalizuje prvky nátlaku a izolace. Pokud se však pachatel nerozhodne dobrovolně, může být po něm požadováno, aby své povinnosti přijal.
 - Přijaté závazky by se měly vztahovat k nápravě škod a újmou způsobených

- trestným činem.
- Ačkoliv mohou být přijaté závazky vnímány jako obtížné, nebo dokonce bolestivé, nikdy by neměly být projevem záměrné působené bolesti, msty nebo odplaty.
 - Povinnosti směřující k satisfakci obětí, např. náhrada škody, mají přednost před sankcemi a povinnostmi směřujícími k satisfakci státu (např. peněžité trest).
 - Od pachatelů je požadováno, aby aktivně přispívali k uspokojování svých potřeb.

2.2 *Povinnosti komunity směřují k oběti, pachatelé a obecné spokojenosti jejich členů.*

- Komunita je odpovědná za podporu obětí a má jim pomáhat při řešení jejich situace.
- Komunita nese odpovědnost za spokojenost svých členů a za vytváření sociálního prostředí a vztahů, kde vznikají podmínky pro bezpečnost a obecní klid a pořádek.
- Komunita má povinnost podpořit snahy týkající se návratu pachatele do společnosti a jeho integrace, zajišťuje příležitosti k jeho nápravě a aktivně se podílí na definování jeho povinnosti a závazků.

3.0 Restorativní justice nastoluje ozdravný proces, usiluje o smír a nápravu způsobených škod.

3.1 *Naplňování spravedlnosti se odvíjí od potřeb poškozených získat informace, slyšet omluvu a přijatelné vysvětlení, získat odškodnění a cítit uznaní, bezpečí a podporu.*

- Hlavní prioritou je bezpečí obětí.
- Proces naplňování spravedlnosti vytváří rámec pro obnovu a smír, které vycházejí z potřeb individuálních obětí.
- Oběti jsou zplnomocňovány k tomu, aby vstupovaly do procesu řešení a spoluúčastovaly potřebě, na které se bude reagovat, a spoluúčastovaly výsledky.
- Oběti jsou v maximální možné míře zapojeny do procesu nápravy škod.

3.2 *Proces naplňování spravedlnosti vytváří příležitosti pro výměnu informací, účast, dialog a vzájemný konsenzus mezi poškozeným a pachatelem.*

- Přímý kontakt pachatele a poškozeného je v některých situacích vhodným postupem, v jiných situacích je vhodné využívat jiné metody.
- Poškozeným patří hlavní role při definování a ovlivňování okolností a podmínek pro vzájemnou výměnu informací a dialog.
- Výstupy, které jsou výsledkem společné dohody, mají přednost před předem danými a „předepsanými“ výsledky.
- Proces naplňování spravedlnosti vytváří podmínky pro lítost, odpuštění a usmíření.

O autorovi

Howard Zehr je nazýván otcem restorativní justice. Stál v čele prvního programu konference mezi poškozeným a pachatelem v USA. Je jedním z odborníků, kteří restorativní justici rozvíjejí jako teoretickou koncepci. Jeho kniha *Díváme se novým objektivem: trestný čin a spravedlnost* je považována za klasiku v oblasti restorativní justice. Mezi jeho další publikace patří *Žití života: úvahy mužů a žen vykonávajících doživotní trest* odnětí svobody a *Transcendence: rozjímání o obětech trestných činů*. Doktor

Howard Zehr je jedním z vedoucích magisterského programu, nazvaného *Transformace konfliktu* (Conflict Transformation) na Východní Mennonitské Univerzitě (Eastern Mennonite University), na univerzitě v Harrisonburgu ve státě Virginia. Působí rovněž jako učitel a praktik v oblasti restorativní justice. Magisterský titul Howard Zehr získal na Chicagské univerzitě (University of Chicago) a titul Ph.D. na Rutgersově univerzitě (Rutgers University).

Sdružení pro probaci a mediaci v justici (SPJ) Institut pro probaci a mediaci (společná iniciativa SPJ a VEBO)

Sdružení pro probaci a mediaci v justici je jedinou nevládní organizací s celorepublikovou působností v oblasti prosazování myšlenek restorativní justice. Již desátým rokem působí v oblasti prevence trestné činnosti a konstruktivního řešení konfliktů v trestních věcech. Klade důraz na nápravu vzniklých škod, řešení narušených vztahů a zohlednění potřeb všech účastníků konfliktu – oběti, pachatele i bezprostředního okolí.

Poskytuje informační a poradenské služby jak pro odbornou, tak i pro laickou veřejnost. Nabízí vzdělávací programy a kurzy v oblastech: probace, mediace, alternativních trestů a komunikačních dovedností. SPJ-IPM za dobu své existence realizovalo řadu projektů s cílem podpořit uplatňování alternativních trestů a opatření v České republice. Zároveň napomáhá síťování mezi experty v uvedených oblastech.

Zastupuje Českou republiku v mezinárodních organizacích, zejména ve Stálé konferenci pro probaci a Evropském fóru pro mediaci a restorativní justici.

Od roku 2001 SPJ realizuje větší svých aktivit v rámci Institutu IPM, společně s iniciativy Sdružení SPJ a švýcarského Sdružení pro rozvoj probačních služeb ve východní Evropě (VEBO).

Z další nabídky SPJ:

Mediace aneb Jak řešit konflikty (překlad publikace L.L. Riskina, T. Arnolda a J.M. Keetinga)

Příručka pro probaci a mediaci

Videokazeta: Dáme jim šanci (představující trest obecně prospěšných prací)

Kontakt: Sdružení pro probaci a mediaci, Sokolská 26, 120 00 Praha 2.
e-mail: institut@spj.cz <http://www.spj.cz>
tel.: +420 296 180 297